

BIBLIOTEKA UNIVERSALE

ALBER KAMY

VERA NË ALGJER

BOTA
SHQIPTARE

Biblioteka universale

1. <i>Franc Kafka</i>	Muri i Madh kinez
2. <i>Anton Çehov</i>	Puthja
3. <i>Jorge Luis Borges</i>	Pasqyra e bojës
4. <i>Gustav Flöber</i>	Shkretëtira dhe vajzat valltare
5. <i>Stefan Cvejg</i>	Pushtimi i Kostandinopojës
6. <i>John Updike</i>	Tri udhëtime
7. <i>Alber Kamy</i>	Vera në Algjer

ALBER KAMY

Vera në Algjer

Përktheu: AUREL MANUSHI

BOTIMET "BOTA SHQIPTARE"

Vëra në Algjer

Dashuritë që ndajmë me një qytet shpesh janë dashuri të fshehta. Qytete të vjetër, të rrethuara me mure, si Parisi, Praga, madje edhe Firenze, mbyllen në vetvete dhe për këtë arsye mjaftohen me botën që u përket. Por Algjeri (së bashku me disa vende të tjerë të privilegjuar, siç janë qytetet bregdetare) hapet ndaj detit si një gojë apo plagë. Në Algjer pëlqehet e zakonshmja: deti në anë të çdo rruge, një mori e caktuar rrezesh diellore, bukuria e racës. Dhe si përherë, në atë propozim të paturp ka një aromë të fshehtë. Në Paris, ka mundësi të të zërë malli për hapësirë dhe regëtimin flatrash. Në këtë vend, të paktën njeriu përmbush çdo dëshirë dhe, duke qenë i sigurt për

dëshirat që ushqen, mund të vlerësojë sesa i aftë është të vërë nën kontroll ndjenjat e tij.

Ndoshta duhet të jetosh për pak kohë në Algjer që ta kuptosh sesa paralizuese mund të jetë një tejkalim i zemërgjerësisë së natyrës. Këtu nuk ka asgjë që ndokush do ta mësonte për t'u arsimuar dhe për t'u përmirësuar. Në këtë vend nuk gjen mësim për të mësuar. Ai as nuk jep premtime, nuk ofron as gjëra të shpejta. Është i kënaqur të japë, por më bollëk. Të jep mundësi ta shohësh plotësisht, veç ta njohësh pikërisht në çastin kur e shijon. Nuk gjen shërim prej kënaqësive që të ofron ai. Mbi të gjitha, kërkon shpirtra që të depërtojnë brenda tij, domethënë, shpirtra tek të cilët nuk gjen ngushëllim. Ngulmon të tregojë mendjekthjelltësi gjatë kohës që i jepet një premtim. Sa vend i çuditshëm! Ai e ushqen njeriun njëkohësisht me shkëlqimin e madhështisë dhe me errësirën e mjerimit. Nuk është çudi që pasuritë shqisore, që i falen një njeriu të ndjeshëm të këtyre viseve, të përkojnë me skamjen më të madhe në të cilën ai jeton. Çdo e vërtetë arrin të mbartë në vetvete shijen e saj të hidhur. Atëherë, si mund të çuditësh kur nuk ndjen aspak dashuri për pamjen e këtij vendi ndërkohë që je ndër njerëzit më të varfër të tij?

Gjatë gjithë rinisë së tyre, njerëzit gjejnë një jetë e cila është në harmoni me bukurinë e tyre. Më tej, në vitet e mëpasme, gjërat marrin rrokullimën dhe bëhen të zymta. Ata vënë baste për trupin, ndonëse e dinë se do t'i humbasin. Në Algjer, kushdo që është në moshë të re dhe gëzon shëndet, gjen strehë dhe rast për ta gëzuar jetën kudo: në liman, duke u ngrohur nën rrezet e diellit, duke kundruar thëllëzat dhe pulëbardhat në tarracat me pamje nga deti, lulet dhe stadiumet sportive, vajzat me këmbë të hajthshme. Por, për këdo që e ka shkuar dëm rininë, nuk ka asgjë pas së cilës të mbahet fort dhe askund ku të gjejë shpëtim nga melankolia. Tjetërkund, në tarracat italiane, në manastiret evropiane ose në përvijimet e kodrave të Provansës, në të gjitha këto vende, njeriu mund të largohet nga natyra e tij njerëzore dhe ta çlirojë pak nga pak veten nga vetvetja. Por, çdo gjë në këtë vend bën thirrje për vetmi dhe për gjakun e të rinjve. Në shtratin e vdekjes, Gëte bën thirrje për dritë dhe kjo është një vërejtje që ka hyrë në histori. Në Belkur dhe në Bab-el-Ued, pleqtë, tek rrinë ulur në skutat e kafeneve, dëgjojnë indiferentë broçkullat e të rinjve flokëlëpirë.

Stina e verës i nxjerr në shesh këto zanafilla

dhe e mbyll me ne në Algjer. Gjatë muajve të saj, vendi mbetet i shkretë. Por në të qëndrojnë të varfrit dhe qielli që e mbulon. Ne bëjmë pjesë tek të parët teksa ata zbresin drejt limanit dhe thesareve që natyra i ka falur njeriut: ngrohtësinë e ujit dhe trupat e grave, të thekur nga dielli. Në mbrëmje, të ngopur me një pasuri të tillë, ata kthehen te mushamatë dhe llambat me vajguri, të cilat përbëjnë të gjithë pasurinë që ata kanë në jetë.

Në Algjer, askush nuk thotë "të shkojmë për not", por më saktë "të bëjmë qejf duke notuar". Dhe nuk ka nevojë për shpjegime të mëtejshme. Njerëzit notojnë në liman dhe ulen të pushojnë mbi bove. Çdokush që kalon pranë një bove, ku një vajzë e bukur po theket nën rrezet e diellit, u thërret shokëve të tij: "Ej, ejani të shihni se gjeta një pulëbardhë." Këto janë zbavitje të shëndetshme. Me sa duket, ato përbëjnë gjënë më ideale, meqë shumica e tyre vazhdojnë të njëjtën jetë në dimër, duke u zhveshur çdo ditë në mesditë nën rrezet e diellit për të ngrënë pas banjës një drekë të kursyer. Jo se kanë lexuar predikimet e mërzitshme të nudistëve, atyre protestantëve të mishit (kanë një teori për trupin po aq të mërzitshme sa edhe për mendjen). Por ata veç "rehatohen nën rrezet e

diellit". Rëndësia e këtij zakoni për epokën tonë asnjëherë nuk mund të mbivlerësohet. Për herë të parë në një hapësirë kohore prej dy mijë vjetësh, nëpër plazhe trupi shfaqet i zhveshur. Për njëzet shekuj me radhë, njerëzit janë rrekur t'ia veshin ndjenjën e turpit paturpësisë dhe naivitetit grek, duke e nënvleftësuar trupin dhe duke e ndërlikuar veshjen).

*) E si mund të marr një pozitë qesharake, duke thënë se nuk më pëlqen mënyra sesi Zhidi i thur lavde trupit? Ai i kërkon atij ta kufizojë dëshirën seksuale për t'u bërë më i pasionuar. Në këtë mënyrë ai rrezikon t'u afrohet atyre që në zhargonin e shtëpive publike janë quajtur njerëz të mbyllur ose të punës mendore. Edhe krishterimi kërkon të mënjanohet dëshira seksuale. Por, e shprehur me një gjuhë më të kuptueshme, pas saj ajo sheh turpin. Miku im, Vinsenti, i cili është vozapunues dhe kampion për notarë të rinj në stilin bretkosë, ka një pikëpamje akoma dhe më të zgjuar. Ai pi kur ka etje, nëse dëshiron një grua përpiqet të shkojë me të në shtrat, dhe do të martohej me të vetëm po të ndjejë dashuri për të (kjo gjë nuk ka ndodhur ende). Paskëtaj, ai thotë gjithnjë: "Ndihem më mirë – dhe kjo gjë përmbledh plotësisht çdo shfajësim që mund të bëhet për ngopje.

Sot, pavarësisht nga kjo histori, të rinjtë që vrapojnë nëpër plazhet e Mesdheut përsërisin gjestet e atletëve të Delosit. Dhe, duke jetuar në këtë mënyrë, mes trupave dhe me trupin e tij, çdokush bëhet i vetëdijshëm për ngjyrimet, jetën dhe duke i shpërfillur fjalët boshe për psikologjinë e tij. Evoluimi i trupit, ashtu si ai i mendjes, ka historinë, peripecitë, sukseset dhe dështimet e veta. Sidoqoftë, me një dallim: dhe kjo është ngjyra. Në verë, kur shkoni në plazh, bëheni i vetëdijshëm për një ndryshim të njëkohshëm të të gjitha ngjyrave që merr lëkura: nga e bardhë në të bronzte, më pas në të zeshkët dhe më tej, duke përfunduar në një ngjyrë të zverdhur si ajo e duhanit, e cila shënon kufirin e skajshëm të përpjekjeve për shndërrimet që është në gjendje të bëjë trupi. Mbi liman qëndrojnë një sërë kubesh të bardhë të Kasbahut. Kur jeni në nivelin e ujit, përkundrajt sfondit të bardhë të qytetit arab, i cili që shquhet qartë, trupat pasqyrojnë një shirit zbukurimi në ngjyrë bakri. Dhe, teksa muaji gusht ecën më tej dhe dielli vjen e bëhet më i nxehtë, bardhësia e shtëpive sa vjen e bëhet më verbuese dhe lëkurat marrin një ngjyrë më të errët. Si mundet atëherë të mos arrish të marrësh pjesë në atë dialog guri e mishi, i cili shkon

në harmoni sa me diellin aq edhe me stinët? I gjithë mëngjesi kalon me zhytje, në shpërthime të qeshurash mes valëve të ujit, në vozitje të fuqishme rreth anijeve të mallrave (ato që vijnë nga Norvegjia të joshin me të gjitha aromat e drurit, ato që vijnë nga Gjermania të joshin me erën e vajit, ato që vijnë poshtë e lart bregut të joshin me aromat e verës dhe të fuçive të vjetra). Në kohën kur dielli shpalos njëherësh rrezet e tij në çdo cep të qiellit, kanoeja bojëportokalli, e ngarkuar me trupa të thekur nga dielli, na çon në shtëpi përmes një gare të çmendur. Dhe kur kalojmë ngadalë pa u ndier në ujërat e qeta të limanit të brendshëm, pasi ndërpritet rrahja ritmike e krahëve të dy rremave në ngjyrë të çelur, si mund të mos e përjetoj këtë çast tek udhëtoj nëpër ujërat e qeta me një ngarkesë të egër zotash, mes të cilëve unë njoh vëllezërit e mi?

Por, në anën tjetër të qytetit, dallojmë se stina e verës na ofron edhe pasuri të tjera: dua të them, heshtjen dhe mërzinë e saj. Kjo heshtje nuk është përherë e njëjtë, ajo ndryshon në varësi të hijes ose të rrezeve të diellit. Kemi qetësinë e mesditës në Sheshin e Qeverisjes. Nën hijen e pemëve që e rrethojnë atë, arabët shesin për pesë su gota me limonata të ftohta, që kanë aromën e luleve të

portokallit. Thirrja e tyre "hajde, pije të ftohta, pije të ftohta!" mund të dëgjohet anembanë sheshit të zbrazët. Pas refrenit të tyre të zakonshëm, heshtja zë sërish vend nën diellin që përvëlon: në kanën e vendasit lëviz akulli dhe unë arrij të dëgjoj tingëllimin e tij. Më pas vjen heshtja e gjumit të pasdrekes. Në rrugët e Marinës, përpara berberhaneve të ndotura, ajo mund të ndihet nën gumëzhimën melodioze të mizave pas perdeve me zgavra prej kallami. Tjetërkund, në kafenetë maureske të Kasbahut, trupi është i heshtur, i pazoti të largohet, të lërë qelqin e çajit dhe të rizbulojë kohën me pulsimin e gjakut të tij. Por, mbi të gjitha, qëndron heshtja e mbrëmjeve verore.

Ato çaste të shkurtra, kur dita ia lë vendin natës, duhet të mbushen me shenja të fshehta dhe thirrje për algjerianët e mi që ata të lidhen ngushtë me njëri-tjetrin. Kur kaloj disa kohë larg këtij qyteti, i përfytyroj muzgjet e tij si shpresa për lumturi. Në kodrat që shtrihen mbi qytet ka rrugë që kalojnë mes dushqeve të egër dhe ullishtave. Dhe zemra ime në ato çaste më çon tek to. Shoh fluturimin e korbave që ngrihen përkundjet horizontit. Në qiellin që befas privohet nga dielli, shfaqet diçka. Një mizëri e tërë resh të kuqe shtrihen derisa ato

treten tutje. Thua jse menjëherë pas kësaj, del ylli i parë, i cili merr formë dhe njëtrajtësi në mes të qiellit. Dhe befas, si pa e kuptuar, bie nata. Cila është ajo veti e rrallë që kanë mbrëmjet ikacake të algjerianëve dhe që i bën ato të çlirojnë aq shumë gjëra brenda meje? Nuk ndjej të lodhur me ëmbëlsinë që ato më lënë në buzë përpara se ajo të tretet në errësirën e këtyre netëve. A mos është kjo e fshehta e vazhdimësisë së saj? Dashuria për këtë vend është e papërmbajtshme dhe e paimagjinueshme. Por, gjatë çasteve kur ajo është e pranishme, së paku zemra ime jepet plotësisht pas saj. Në Plazhin e Padovanit, salla e vallëzimit hapet përditë. Dhe në atë vend, që ka një formë drejtkëndëshi dhe ku e gjithë pjesa anësore është me pamje nga deti, të rinjtë e varfër të lagjes kërcejnë deri në mbrëmje. Shpesh shpresoja të gjeja atje një çast bukurie të rrallë. Gjatë ditës, salla mbrohet prej rrezeve të diellit nga tendat e pjerrta prej druri. Kur dielli perëndon, ato ngrihen. Më pas, salla mbushet me një dritë të çuditshme jeshile që vjen nga përzierja e dritës së qiellit me atë të detit. Kur dikush është ulur larg dritareve, ai sheh vetëm qiellin dhe si silueta të pasqyruara kundrejt tij, fytyrat e vallëzuesve që kalojnë varg, njëri pas tjetrit. Ndonjëherë luhet ndonjë vals dhe,

përkundrejt sfondit jeshil, profilet e errëta sillen vërdallë si ato siluetat e prera nga ndonjë film që i bashkëngjiten një pllake gramafoni. Pas kësaj bie shpejt nata dhe bashkë me të fiken edhe dritat. Por nuk jam në gjendje të krijoj një lidhje mes emocionit dhe fshehtësisë që bart brenda meje ky çast i pandjeshëm. Ajo mbante veshur një kurorë jasemini mbi fustanin e saj bojëqielli që i rrinte puthitur pas trupit, i cili ishte lagur nga djersët që i rridhnin çurg nga mesi e poshtë. Qeshte teksa kërcente dhe e hidhte pas vështimit. Teksa kaloi tryezat, la pas vetes një aromë të përzier lulesh dhe mishi. Kur binte mbrëmja, nuk arrija ta shihja më trupin e saj të ngjeshur fort pas partnerit, ndërsa përkundrejt qiellit silleshin herë pas here vërdallë njolla jasemini të bardhë dhe flokësh të zinj dhe, kur kthente gjoksin që i djersinte, dëgjoja të qeshurën e saj dhe shihja që befas profili i partnerit kridhej përpara. Ua detyroj këtyre mbrëmjeve idenë që ushqej për pafajësinë. Në çdo rast mësoj të mos i ndaj këto krijesa që shpërthejnë me një energji të vrullshme nga qielli ku sillen vërdallë dëshirat e tyre.

Në kinematë e lagjes në Algjer, rombet me mente, me stampa në ngjyrë të kuqe, shiten ndonjëherë me atë çka nevojitet për të ngjallur dashuri: (1) pyetjet: 'Kur do të martohesh me mua?' 'Më dashuron?' dhe (2) përgjigjet: 'Çmendurisht', 'Pranverën që vjen'. Pasi ia keni shtruar rrugën me to, i propozoni fqinjes, e cila ose jep një përgjigje të ngjashme ose bën sikur nuk dëgjon nga ai vesh. Në Belkur, martesat ujdisen në këtë mënyrë dhe çiftet zotohen për një jetë bashkëshortore vetëm me një shkëmbim rombesh me mente. Dhe ky gjest pasqyron zakonet fëminore të njerëzve të kësaj krahine.

Shenja që i dallon të rinjtë është ndoshta prirja e mrekullueshme që ata kanë për argëtime të vogla. Por, mbi të gjitha, ajo pasqyron një ngutje për të jetuar në ato brigje që shtrihen mbi djerrinë. Në Belkur, ashtu si në Bab-el-Ued, njerëzit martohen në moshë të vogël. Ata nisin herët të punojnë dhe brenda dhjetë vjetëve sosin përvojën e një jete të tërë. Një punëtor tridhjetë vjeçar i ka luajtur tashmë të gjitha kartat në dorën e tij. Ai pret fundin duke jetuar mes gruas dhe fëmijëve të tij. Gëzimet për të kanë qenë të papritura dhe të pamëshirshme, ashtu si ka qenë edhe vetë jeta e tij. E kupton se ka lindur

në një vend që të jep gjithçka, por që ta merr atë sërish. Në atë mori ngjarjesh dhe përjetimesh, jeta ndjek rrjedhën e pasioneve të mëdha, duke u shfaqur e papritur, e përpiktë dhe bujare. Ajo nuk është bërë për t'u ndërtuar, por për t'u konsumuar. As që nuk bëhet fjalë të ndalesh diku për të vrarë mendjen dhe për të gjetur mënyra më të mira jetese. Si shembull, koncepti i ferrit në këtë vend përmendet thjesht si një shaka zbavitëse. Përfytyrime të tilla u lejohen veç njerëzve që janë shumë virtuozë. Dhe vërtet mendoj se virtyti është një fjalë e pakuptimtë në të gjithë Algjerinë. Jo se këtyre njerëzve u mungojnë parimet. Ata kanë kodin e tyre moral, i cili është shumë i veçantë. Ai tregon shenjë respekti ndaj nënës. Shihet se gruaja respektohet në rrugë. Tregohet kujdes i veçantë për një grua shtatzënë. Nuk bëhen kurrë dy vetë që të kenë mendime të kundërta sepse kjo "sjell një imazh të keq". Kushdo që nuk i vëzhgon këto urdhërime elementare, "nuk është njeri" dhe çështja merr zgjidhje. Kjo më duket një bindje e drejtë dhe e fortë. Ka ende shumë nga ne që e vërejnë vetvetiu këtë kod të rrugës, kodi më i drejtë që unë njoh. Por, në të njëjtën kohë, nuk njihet etika e dyqanxhiut. Gjithnjë kam parë fytyra përqark

meje, që shprehnin keqardhje kur shihnin një burrë mes dy policëve. Dhe, përpara se të merrej vesh nëse ky njeri kishte vjedhur, vrarë të atin, apo ishte thjesht një antikonformist, ata do të thoshin: "i shkreti njeri", ose ndryshe, me një grimë admirimi: "Qenka hajdut! Sa mirë ia kanë bërë".

Ka raca të lindura për krenari dhe jetë. Ato janë të vetmet që ushqejnë prirjen e çuditshme për mërzinë. Gjithashtu, mes tyre spikat fakti se qëndrimi ndaj vdekjes është më i neveritshmi. Ndryshe nga kënaqësia shqisore, dëfrimet e kësaj race janë ndër më të marrat. Një shoqëri kapelesh republike dhe gostish shoqatash, filmash trefrangësh dhe festash parie kanë siguruar ndër vite argëtimin e atyre që i kanë kaluar të tridhjetat. Të dielat algjeriane janë ndër më ogurzezat. E si mundet kjo racë, së cilës i mungonte spiritualizmi, ta mbështillte me mite tmerrin më të thellë të jetës së saj? Çdo gjë që ka lidhje me vdekjen, në këtë vend shihet me përbuzje ose me urrejtje. Kjo popullatë pa fe e idhuj vdes e vetme pasi ka jetuar mes një turme. Nuk di të ketë vend më të urreyer sesa varreza në Bulevardin Bru, karshi me një prej peizazheve më të bukura të botës. Një shije e keqe, që është grumbulluar përmes gardhit të errët, lejon

që një melankoli e frikshme të ngrihet nga ky vend ku vdekja shpalos pamjen e saj të vërtetë. "Gjithçka shuhet," thonë gravurat në formë zemre, "me përjashtim të kujtesës." Dhe gjithçka ngulmon në atë përjetësi të pavlerë, e cila na u dha me të lirë nga zemrat e atyre që na donin. Të njëjtat fjalë përkonin me të gjitha dëshpërimet. Duke iu drejtuar të vdekurit, ato i flisnin në vetën e dytë (kujtimi yt do të mbetet i paharruar); shtirje kjo e trishtuar që i vishet një trupi dhe që dëshiron atë që është e shumta një masë e lëngët në ngjyrë të zezë. Tjetërkund, mes një morie vdekjendjellëse lulesh dhe zogjsh prej mermeri, shquhet kjo thënie e guximshme: "Kurrë nuk do të mbetet varri yt pa lule." Por, nuk duhet pasur aspak frikë: mbishkrimi rrethohet nga një buqetë e praruar me stuko, një kursim shumë i madh kohe për të gjallët (ashtu si ata të pavdekshëm, të cilët ua detyrojnë emrat e tyre pompozë mirënjohjes së atyre që ende hipin në autobusë urbanë). Meqë është thelbësore të ecim me hapin e kohës, çafkëlorja klasike nganjëherë zëvendësohet me një aeroplan mahnitës prej perle, të pilotuar nga ndonjë engjëll i marrë, i cili, pa e çarë kokën për logjikë, pajiset me një palë krahë mbresëlënës.

Megjithëkëtë, si ta tregoj që këto imazhe të vdekjes nuk ndahen asnjëherë nga jeta? Në këtë vend vlerat janë të lidhura ngushtë me njëra-tjetrën. Kur ngasin një makinë varrimi të zbrazët, shakaja e zgjedhur e sipërmarrësve algjerianë të varrimit është t'i thërrasin çdo vajze të bukur që takojnë rrugës: "A do një xhiro, motër?". Nuk është aspak e vështirë të shihet një simbol në këtë thirrje, madje edhe nëse është deri diku e pahijshme. Mund të duket edhe si blasfemi t'i përgjigjesh njoftimit të një vdekjeje ndërkohë që shkel syrin e majtë: "I gjori, nuk do të këndojë kurrë më." Ose si ajo shprehja e gruas nga Orani, e cila nuk e ka dashur asnjëherë burrin e saj: "Zoti ma dha dhe po Zoti ma mori." Por, gjithë-gjithë, nuk shihja asgjë të shenjtë brenda vdekjes dhe, nga ana tjetër, jam fort i vetëdijshëm për largësinë që e ndan frikën nga respekti. Çdo gjë në këtë vend të bën të mendosh për tmerrin e të vdekurit në një vend që të bën ftesë për të jetuar. Por, megjithatë, nën muret e kësaj varreze i lënë takimet të rinjtë e Belkur dhe ku vajzave u jepen puthje dhe përkëdhelje.

Jam fort i vetëdijshëm se një racë e tillë nuk mund të pranohet nga të gjithë. Këtu nuk ka vend për inteligjencën si në Itali. Kjo racë tregohet

mospërfillëse ndaj intelektit. Ajo ka një kult të admirimit të trupit. Prej këtej, forca, cinizmi i pafajshëm dhe kotësia foshnjore që e karakterizon janë arsye që shpjegojnë përse ajo gjykohet aq ashpër. Zakonisht, asaj ia hedhin fajin për "mendësinë"; domethënë, një mënyrë të të konceptuarit dhe të jetuarit. Dhe është e vërtetë se njëfarë intensiteti i jetës është i pandashëm nga padrejtësia. Megjithatë, ky vend ka një racë pa të shkuar, pa traditë, madje edhe pa poetë, përveç një poezie, vlerën e së cilës e njoh mirë: e vrazhdë, materiale, aspak e brishtë, që bën fjalë pikërisht për qiellin e tyre dhe është e vetmja që më mallëngjen dhe më sjell paqe brenda vetes. E kundërta e një kombi të qytetëruar është një komb krijues. Kam një shpresë të marrë, ndoshta pa e ditur psenë, që këta barbarë që bredhin nëpër plazhe po modelojnë në të vërtetë imazhin e një kulture në të cilën madhështia e njeriut do të gjejë më në fund pamjen e saj të vërtetë. Kjo racë e lidhur plotësisht me të tashmen e saj jeton pa mite, pa ngushëllim. Ajo i ka mbështetur të gjitha zotërimet e saj mbi këtë faqe dheu dhe në këtë mënyrë mbetet e pambrojtur ndaj vdekjes. Të gjitha dhuratat e bukuri së fizike i janë dhënë asaj me tepri. Dhe bashkë me to, lakmia e

çuditshme që e shoqëron gjithnjë një pasuri pa të ardhme. Gjithçka që bëhet në këtë vend shfaq neveri ndaj së qëndrueshmes dhe shpërfill të ardhmen. Njerëzit e jetojnë me ngut jetën dhe, sikur të lindte këtu ndonjë art, ai do t'i bindej asaj urrejtjeje për vazhdimësinë, që e renditi stilin dorian në kolonën e parë prej druri. Dhe, megjithëkëtë, mund të vërehet kufi po aq edhe tepri në pamjen e dhunshme dhe të rreptë të kësaj race, në këtë qiell veror pa asgjë të brishtë në të, përpara së cilës mund të shprehen të gjitha të vërtetat dhe mbi të cilën asnjë teologji mashtruese nuk ka dalluar gjurmë shprese ose shpagimi. Mes këtij qielli dhe këtyre fytyrave të kthyera drejt tij, nuk gjendet asgjë mbi të cilën të mbështetet një mitologji, letërsi, etikë apo fe, veç gurë, mish, yje. Dhe këto të vërteta janë të prekshme.

Të ndihesh i lidhur me një krahinë, të ndjesh dashuri për njerëzit e saj, të dish se ka përherë një vend ku zemra gjen paqe, këto janë shumë siguri për jetën e një qenieje të vetme njerëzore. Dhe megjithatë ato nuk mjaftojnë. Por, në momente të caktuara, gjithçka ndjen një mall të parrëfyer për këtë shtëpi shpirtërore. "Po, duhet të kthehemi atje

- vërtet atje." A ka ndonjë gjë të çuditshme që të gjesh mbi këtë faqe dheu atë bashkim, për të cilin i qante zemra Plotinit? Në këtë vend, uniteti shprehet me anë të detit dhe të diellit. Zemra bëhet e ndjeshme ndaj tij me anë të një arome të veçantë trupi, që përbën njëkohësisht hidhërimin dhe madhështinë e vet. Mësoj se nuk ka asnjë lumturi mbinjerëzore, asnjë pafundësi jashtë rrjedhës së ditëve. Kjo dashuri, në dukje e pavlerë por thelbësore, këto të vërteta relative janë të vetmet që ma trazojnë shpirtin. Sa për të tjerat, të vërteta "ideale", nuk kam aq frymë sa për t'i kuptuar. Jo se duhet të jetë diçka frymore, por se nuk gjej asnjë kuptim në lumturinë e engjëjve. Di vetëm se ky qiell do të ekzistojë edhe pas meje. Por çfarë duhet të quaj përjetësi përveç asaj që do të vazhdojë të ekzistojë pas vdekjes sime? Në këtë rast, nuk po shpreh kënaqësinë e krijesës me gjendjen në të cilën ndodhet. Puna qëndron krejt ndryshe. Nuk është gjithnjë e lehtë të jesh njeri, ca më pak njeri i thjeshtë. Por të qenit i thjeshtë po e mëkëmb atë shtëpi shpirtërore ku dikush mund të ndjejë marrëdhëniet shoqërore, ku pulsi i tij rreh në një kohë me rrahjen e fortë të diellit të orës dy. Dihet mirë se dikush ia njeh vlerën tokës amtare në çastin kur ai po e

humbet atë. Për ata që merakosen shumë për veten, tokë amtare quhet ajo që i mohon ata. Nuk dua të jem brutal ose të dukem ekstravagant. Por, në fund të fundit, ajo çka më mohon në këtë jetë është ajo çka më vret në fillim. Gjithçka që i thur lavde jetës, në të njëjtën kohë ia shton asaj kotësinë. Në stinën e verës algjeriane, mësoj se vetëm diçka është më tragjike se vuajtja dhe kjo është jeta e një njeriu të lumtur. Por ajo mund të jetë gjithashtu rruga drejt një jete më fisnike pasi të çon drejt sosjes së mashtrimit.

Në të vërtetë, shumë shtiren sikur e duan jetën për t'iu shmangur vetë dashurisë. Ata e bëjnë provë këtë aftësi duke u argëtuar dhe "provuar të gjitha përvojat". Por ky është një iluzion. Nevojitet një prirje e rrallë për të qenë një sensualist. Jeta e një njeriu përmbushet pa ndihmën e mendjes, me ecejaket e tij, në të njëjtën kohë dhe në të vetmen herë me vetminë dhe praninë e saj. Të shohësh këta burra të Belkur duke punuar, duke u kujdesur për gruan dhe fëmijët, dhe shpesh pa një qortim, mendoj se dikush mund të ndjejë një turp të fshehtë. Për të qenë i sigurt, nuk ushqej asnjë iluzion për këtë. Nuk gjen shumë dashuri në jetët për të cilat po flas. Duhet të them se nuk mbetet shumë në to.

Por, të paktën, ato nuk i janë shmangur asgjëje. Ka fjalë të cilat vërtet nuk i kam kuptuar asnjëherë, të tilla si "mëkat". Megjithatë, besoj se këta njerëz nuk kanë mëkatuar asnjëherë kundër jetës. Sepse në ka ndonjë mëkat kundër jetës, ndoshta ai nuk përmban aq shumë dëshpërim në jetë sesa shpresë për një jetë tjetër si dhe shmangien e madhështisë së papajtueshme të kësaj jete. Këta njerëz nuk janë gënjeshtarë. Që në moshë njëzet vjeçare ata u bënë zota të stinës së verës me anë të entuziazmit që kishin për jetën, e megjithatë janë ende të privuar nga e gjithë shpresa. Kam parë dy prej tyre të vdesin. Brenda vetes ndjenin një tmerr të madh, por nuk e jepnin veten. Më mirë kështu. Që nga kutia e Pandorës, ku gëlojnë të gjitha sëmundjet e njerëzimit, grekët e humbisnin shpresën pas gjithë të tjerave, duke qenë se kjo ishte gjëja më e frikshme. Nuk di të ketë simbol më tronditës sepse, në kundërshtim me fenë në përgjithësi, shpresa barazohet me nënshtrimin. Dhe të jetosh nuk do të thotë të nënshtrohesh.

Të paktën, ky është mësimi i hidhur i stinës së verës algeriane. Por tashmë kjo stinë po lëkundet dhe po i merren këmbët. Pas një ngurtësie dhe ashpërsie të tillë, shirat e para të shtatorit janë si

lotët e para që lëshon toka, sikur ky vend po përpiquej të provonte brishtësinë e vet. Megjithatë, në të njëjtën periudhë, çifibanozet e mbuluan të gjithë Algjerinë me një aromë dashurie. Në mbrëmje ose pas shiut, e gjithë faqja e dheut, gjiri i së cilës është njomur me një farë që kundërmon aromë bajamesh të hidhura, qëndron në prehje pasi i është epur diellit gjatë gjithë verës. Dhe sërish kjo aromë shenjtëron bashkimin e njeriut me tokën dhe zgjon brenda nesh të vetmen dashuri me të vërtetë burrërore në këtë botë: jetëshkurtër dhe fisnike.

Minotauri ose Qëndrimi në Oran

Nuk ka më shkretëtira. Nuk ka më as ishuj. Veç ndihet një nevojë për to. Për ta kuptuar botën, dikujt i duhet të largohet nga ajo herë pas here; për t'u shërbyer njerëzve më mirë, dikujt i duhet të qëndrojë për pak kohë larg tyre. Por, ku mund t'i duket e nevojshme dikujt ta mbështesë fuqimisht vetminë, frymëmarrjen e thellë brenda së cilës mendimet gjejnë udhën e tyre dhe kurajoja mat forcën e vet? Mbeten qytetet e mëdhenj. Veç nevojiten disa kushte.

Qytetet që na ofron Europa janë të mbushur

plot e përplot me zhurmën dhe poteren e së shkuarës. Një vesh i stërvitur mund të dallojë rrahjen e flatrave, fërgëllimin e shpirtrave. Vorbulla marramendëse e shekujve, e revolucioneve dhe e famës mund të ndihet atje. Në atë vend nuk mund të hiqet nga mendja se Perëndimi përparoi në sajë të një sërë kryengritjesh. E gjitha kjo nuk sjell mjaft heshtje.

Parisi shpesh është si një shkretëtirë për zemrën. Por, në momente të caktuara, nga lartësitë e Per-Lashezës, fryn një erë revolucionare që e mbush këtë shkretëtirë me flamuj dhe lavdi të përmbysura. Kështu ndodh edhe me disa qytete në Spanjë, me Firencen ose Pragën. Salcburgu do të ishte një qytet paqësor pa Mozartin. Por, kohë pas kohe, kumbon mbi Salcah thirrja e madhe krenare e Don Zhuanit, teksa kridhet drejt ferrit. Vjena duket më e heshtur; ndër qytetet ajo është ende njomëzake. Gurët që e ndërtuan atë nuk janë më të vjetër nga tri shekuj dhe mosha e tyre e re e shpërfill melankolinë. Por Vjena qëndron në një udhëkryq të historisë. Përreth saj jehojnë përplasjet mes perandorive. Në mbrëmje të caktuara, kur qielli mbulohet nga gjaku, kuajt prej guri mbi monumentet e Ringut duken sikur marrin krahë.

Në atë çast të shkurtër, kur gjithçka të sjell në kujtesë pushtet dhe histori, mund të dëgjohet qartë, gjatë sulmit të skuadriljeve polake, rënia dërmuese e perandorisë otomane. Por edhe kjo nuk sjell mjaft heshtje.

Për të qenë të sigurt, është pikërisht kjo vetmi të cilën erdhën ta kërkonin njerëzit në qytetet europiane. Të paktën, njerëz që kishin një qëllim në jetë. Atje ata mund të zgjidhnin shoqëri, ta zinin apo të largoheshin prej saj. Sa mendje janë kalitur në udhën mes dhomës së hotelit ku qëndronin dhe gurëve të vjetër të ishullit shën Luis! Është e vërtetë që disa kanë vdekur atje nga izolimi. Sidoqoftë, sa për rastin e parë, atje ata gjetën arsye për t'u pjekur dhe afirmuar veten e tyre. Ata edhe ishin edhe nuk ishin të vetmuar. Shekuj historish dhe bukurie, dëshmia e flaktë e një mijë jetëve të së shkuarës i shoqëronte ata gjatë Senës dhe u fliste atyre si për traditat ashtu edhe për luftrat. Por mosha e tyre e re i shtynte të grishnin një shoqëri të tillë. Vjen një kohë, vijnë periudha kur ajo bëhet e padëshiruar. "Është mes ne të dyve!" thërret Rastinjaku, duke u përballur me mykëtinë e paanë të Parisit. Po, mes të dyve; por, megjithatë, edhe dy janë shumë!

Vetë shkretëtira ka marrë kuptim; ajo ka qënë

mbushur deri në grykë me poezi. Ajo është një vend i shenjtë për të gjitha brengat e kësaj bote. Por në momente të caktuara, zemra nuk kërkon më shumë sesa vende ku të mungojë poezia. Duke bërë plane për të medituar, Dekarti zgjodhi shkretëtirën e tij: qytetin më tregtar të kohës së tij. Atje ai gjeti vetminë e vet dhe pati mundësinë për të lexuar ndoshta më të madhërishmen e poemave tona burrërore: "(rregulli) i parë ishte të mos pranoja asnjëherë diçka si të vërtetë nëse nuk e dija se ishte pikërisht ashtu." Është e mundur të kesh më pak ambicie dhe të njëjtën nostalgji. Por, gjatë tre shekujve të fundit, Amsterdami është mbushur plot me muze. Për t'u larguar nga poezia dhe megjithatë për të gjetur sërish paqen e gurëve, nevojiten shkretëtira të tjera, vende të tjera ku mungon shpirti dhe falja.

Orani është njëri prej tyre.

Rruga

Shpesh i kam dëgjuar njerëzit e Oranit të ankohen: "Nuk ka asnjë rreth interesant." Vërtet nuk ka! Por as ju nuk do ta kërkonit një të tillë!

Disa njerëz të drejtë në mendime përpiqen të paraqesin zakonet e një bote tjetër në këtë shkretëtirë, duke i qëndruar besnik parimit se është e pamundur të çosh përpara artin ose idetë pa i grupuar ato së bashku.”)

*) Klekastovi i Gogolit ndeshet në Oran. Ai gogësin dhe më pas thotë: “E ndjej se së shpejti do të më duhet të merrem me diçka fisnike dhe kryelartë.”

Rezultati është i tillë që të vetmet rrethe mësimdhënëse mbeten ato të lojtarëve të pokerit, tifozëve të boksit, kapeleve republike dhe shoqatave vendore. Të paktën, atje mbizotëron thjeshtësia. Në fund të fundit, atje ekziston njëfarë fisnikërie që nuk ia shtrin dorën kryelartëve. Ajo është sterile nga natyra. Dhe ata që duan ta gjejnë atë largohen nga rrethet dhe dalin në rrugë.

Rrugët e Oranit janë të mbushura për faqe të zezë me pluhur, guralecë dhe vapë. Kur bie shi, ato përmythen dhe krijojnë një det të përbaltur. Por, në ditë me shi ose me diell, dyqanet kanë të njëjtën pamje ekstravagante dhe absurde. E gjithë shija e keqe e Europës dhe e Lindjes ka arritur të puqet në

to. Atje gjen lloj-lloj gjërash, zagarë të gdhendur në mermer, balerina me mjellma, versione të Dianës me veshjen e saj ceremoniale në ngjyrë jeshile, hedhës disku dhe makina korrëse, gjithçka që jepet për ditëlindje dhe si dhuratë për martesë, të gjitha llojet e figurinave të vështira që shpalosen vazhdimisht nga një xhind tregtar dhe lozonjar mbi perdet tona para oxhakut. Por një ngulmim i tillë në shijen e keqe merr një aspekt barok që e bën dikë t'i falë të gjitha. Në këtë rast, të paraqitura në një peshtaf të pluhurosur, shfaqen gjithë ç'përmban një vitrinë: modele të frikshme këmbësh të deformuara të bëra me plastelinë, një grup pikturash të Rembrandit, të bëra fli duke u shitur me nga 150 franga secila, shaka pa lezet, kuleta tringjyrëshe, një pastelë e shekullit të tetëmbëdhjetë, një gomar automatik prej pelushi, shishe me ujë të Provansës për ruajtjen e ullinjve jeshilë dhe një virgjëreshë e mjerë e gdhendur në dru me një buzëqeshje të pahijshme. (Në mënyrë që askush të mos largohet i paditur, "administrata" ka mbajtur në themel të saj një kartë që thotë: "Virgjëreshë e Drunjte".)

Në Oran mund të gesh:

(1) Kafene me banakë me xhama të pisët, të spërkatur me gjymtyrë mizash, ku pronarin e gjen

përherë buzagaz pavarësisht se kafeneja i qëndron përherë e zbrazët, pa myshterinj. Një filxhan i vogël me kafe të zezë kushtonte dymbëdhjetë su kurse një i madh tetëmbëdhjetë su.

(2) Studio fotografike ku në to nuk ka ecur fare teknika që nga shpikja e letrës me ndjeshmëri të lartë. Ata ekspozojnë një fauna të çuditshme, e cila është e pamundur të haset nëpër rrugë, që nga pseudo-marinari që përkulet mbi një tryezë në drejtim të vajzës që është në moshë për t'u martuar, i veshur keq dhe me krahë të varur, duke qëndruar përpara një sfondi pyjor. Mund të merret me mend se këto nuk janë portrete të marra nga jeta: ato janë krijime.

(3) Një mori entesh funerale udhëzuese. Jo se në Oran njerëzit vdesin më shumë se gjetiu, por ma merr mendja se prej vdekjes së tyre nxirren më tepër fitime.

Naiviteti i këtij vendi tregtarësh shfaqet madje edhe në reklamat e tyre. Në njoftimin e shtypur të një kinemaje në Oran, lexova reklamën për një film të dobët. Më ranë në sy epitetet "i kushtueshëm", "i shkëlqyer", "i jashtëzakonshëm", "mahnitës", "i madhërishëm" dhe "i mrekullueshëm". Në fund,

enti lajmëronte publikun për sakrificën e madhe që ai duhet të ndërmernte për të mundur të ishte i pranishëm në këtë "realizim" që të linte pa gojë. Megjithëkëtë, çmimi i biletave nuk do të rritet.

Do të ishte gabim po të mendohej se ky është veç një manifestim i asaj dashurie për teprinë që e karakterizonte jugun. Në vend të kësaj, autorët e kësaj reklame të mrekullueshme nxjerrin në shesh ndjenjën e tyre të psikologjisë. Është thelbësore të kapërcehet indiferenca dhe apatia e thellë që ndihet në këtë vend në çastin kur shtrohet ndonjë çështje për të zgjedhur mes dy shfaqjeve, dy karrierave dhe, për më shpesh, mes dy grave. Njerëzve u mbushet mendja vetëm kur detyrohen të bëjnë kështu. Dhe reklama është fort e vetëdijshme për këtë. Ajo do të pretendonte përmasat amerikane, duke pasur të njëjtat arsye, si atje edhe këtu, për çmendurinë e veprimit.

Rrugët e Oranit na bëjnë me dije për sa i përket dy kënaqësive jetike të rinisë vendase: lustrimin e këpucëve dhe ekspozimin e po atyre këpucëve në bulevard. Për të pasur një ide të qartë për këto dy kënaqësi, këpucët i duhen lënë në dorëzim në orën dhjetë, një mëngjes të diele, lustraxhinjve në bulevardin Galieni. Duke zënë vend në një kolltuk

të lartë, mûnd të shijosh kënaqësinë e veçantë që lind, madje edhe tek ndonjë i huaj, nga pamja e njerëzve të dashuruar, ashtu sikurse duken të kënaqur lustraxhinjtë e Oranit prej punës së tyre. Çdo gjë punohet e ripunohet me hollësi. Disa furça, tre lloje leckash dhe lustra e përzier me benzinë. Mund të mendohet se e gjithë kjo punë mbaron kur një lustër e përsosur del në dritë nën furçën e butë. Por e njëjta dorë këmbëngulëse e mbulon sërish sipërfaqen e lëmuar me lustër, e fërkon, ia heq shkëlqimin, bën që ajka e lustrës të depërtojë në zemër të lëkurës dhe më pas të nxjerrë në dritë, me po të njëjtën furçë, një lustër të dyfishtë dhe vërtet përfundimtare, e cila buron nga shtresat e thella të lëkurës.

Mrekullitë e arritura në këtë mënyrë më pas u ekspozohen specialistëve. Për të çmuar të tilla kënaqësi që ofron bulevardi është mirë të shihni maskaradën e të rinjve që zhvillohet çdo mbrëmje në arteriet kryesore të qytetit. Të rinjtë mes moshës gjashtëmbëdhjetë dhe njëzet vjeç të "shoqërisë" së Oranit i huazojnë modelet e elegancës së tyre nga filmat amerikanë dhe veshin kostumin e tyre të maskaradës para se të dalin për darkë. Me flokë të vajosur dhe me onde që spikasin që poshtë një

kapele plisi që anonte mbi veshin e majtë dhe krijonte strehë mbi të djathtin, me qafën të rrethuar nga një kravatë, aq e madhe sa për t'ju përshtatur flokëve të shpërndarë, nyjën mikroskopike të kravatës të mbajtur në vend me anë të një kapëseje rregulluese, me pallton që arrin deri tek kofshët dhe me xhaketën që arrin afër të ndenjurrave, me pantallona të shkurtra që kanë ngjyrë të çelur dhe bien në sy, me ato këpucë me shtresë të trefishtë sholle, që të verbojnë me shkëlqimin e lustrës, çdo mbrëmje këta të rinj bëjnë që të kumbojnë trotualet me shollat e tyre me majë metalike. Në çdo gjest që bëjnë, ata priren për të imituar sjelljen, qëndrimin dhe superioritetin e z. Klark Gebëll. Për këtë arsye, kritizerët vendas zakonisht u vënë nofkën "Klarks" këtyre të rinjve, me anë të një shqiptimi të shkujdesur.

Sidoqoftë, bulevardet kryesore të Oranit pushtohen në orët e vona të pasdites nga një ushtri adoleshentësh tërheqës që janë gati, të gjithë sa janë, të futen në telashin më të madh për t'u dukur të ligj. Meqenëse vajzat e Oranit ndihen tradicionalisht të zëna me këta gangsterë zemërbutë, edhe ato dalin kapardisur në të njëjtën mënyrë, duke imituar makijazhin dhe elegancën e aktoreve amerikane.

Për pasojë, të njëjtët kritizerë i quajnë ato "Marlena". Kështu, në shëtitjet e mbrëmjes, kur tingujt e zogjve ngrihen që nga palmat drejt qiellit, takohen duzina Klarksësh dhe Marlenash, ngjitur e puthitur pas njëri-tjetrit, të lumtur që janë gjallë dhe bëjnë figurë, duke ia bërë qejfin vetes për një orë me radhë nën dalldisjen e një jete të përsosur. Më pas, thotë dikush me xheloz, atje mund të të duket vetja si në takimet e komisionit amerikan. Por, në këto fjalë shtrihet hidhërimi që ndjejnë ata që i kanë kaluar të tridhjetat dhe që nuk kanë asnjë lidhje me këto grupe të rinjsh. Ata nuk arrijnë të vlerësojnë këto mbledhje të përditshme të rinisë dhe romancës. Në të vërtetë, këta janë parlamentet e zogjve që hasen në letërsinë Hindu. Por askush në bulevardet e Oranit nuk debaton mbi problemin e ekzistencës apo të merakoset për rrugën drejt përsosurisë. Nuk mbetet asgjë veç rrahjes së flatrave, krekosjes së puplave, hireve lozonjare dhe fitimtare, një shpërthimi të madh kënge të shkujdesur që tretet tutje me rënien e natës.

Prej këtej mund të dëgjoj Klestakovin: "E ndjej se së shpejti do të më duhet të merrem me diçka fisnike dhe kryelartë." Mjerisht, ai nuk është aspak i zoti për këtë! Sikur të nxitej, ai do ta popullonte

këtë shkretëtim brenda disa vjetësh. Por, hëpërhë, një shpirt disi i fshehur duhet të çlirohet në këtë qytet të cekët me paradën e vajzave të llangosura, veç që nuk janë në gjendje të shfaqin as edhe një emocion të shtirur, duke u sjellë aq shumë si të druajtura saqë shtirja e tyre duket fare qartë. Të merresh me diçka fisnike dhe kryelartë! Vetëm hidh një vështrim: Santa Kruzi rrethohet nga shkëmbi, malet, cekëtina, era dhe dielli i nxehtë, vinçat e mëdhenj të limanit, trenat, hangarët, molet dhe shkallët e mëdha të lëvizshme që ngjiten deri tek guri i qytetit, dhe në vetë qytetin vërehen këto shmangie dhe kjo mërzi, kjo rrëmujë dhe kjo vetmi. Në të vërtetë, ndoshta e gjitha kjo nuk është një kryelartësi e mjaftueshme. Por, vlera e madhe e këtyre ishujve të mbipopulluar është se në to zemra del lakuriq. Heshtja nuk është më e mundshme, veç në qytetet e zhurmshme. Që nga Amsterdami, Dekarti i shkruan të moshuarit Gi dë Balzak: "Dal të shëtis çdo ditë mes pështjellimit të një turme të madhe, me po aq liri dhe qetësi sa ç'mund ta bënit këtë gjë në rruginat e kopshtit tuaj".

*) Padyshim, duke pasur në mendje këto fjalë të urta, një grup udhëzimi dhe shqyrtimi i Oranit është themeluar, duke marrë emrin "Klubi Kogito".

Shkretëtira në Oran

Duke u shtrënguar të jetojnë karshi një peizazhi të mrekullueshëm, banorët e Oranit e kanë kapërcyer këtë provë të rëndë duke e mbuluar qytetin me ngushtime shumë të shëmtuara. Dikush shpreson ta gjejë qytetin të hapur ndaj detit, të larë dhe të freskuar nga flladi i mbrëmjes. Dhe pavarësisht nga lagja spanjolle, dikush gjen një qytet të rrethuar me mure, që i ka kthyer kurrizin detit dhe që është ndërtuar duke i kthyer kurrizin edhe vetes dhe duke u mbyllur në një zhguall si ai i kërmillit. Orani është një mur i madh rrethor në ngjyrë të verdhë që mbulohet nga një qiell i zymtë. Në fillim, bridhnin nëpër labirint, duke kërkuar detin, ashtu si shenjën e Ariadnës. Por kthehesh rrotull e rrotull nëpër rrugë të zbehta që të japin një ndjesi brengosëse dhe, më në fund, Minotauri gllabëron popullin e Oranit: Minotauri është mërzia. Për disa kohë, njerëzit e Oranit kanë hequr dorë nga bredhja. Ata e kanë pranuar fatin e tyre të gllabërimit.

Është e pamundur të dish se çfarë guri ndodhet jashtë, duke ardhur për në Oran. Në më

të pluhurosurin ndër qytetet, guraleci është mbret. Ai vlerësohet aq shumë saqë tregtarët e ekspozojnë në vitrina për të mbajtur letrat në vënd ose madje edhe thjesht për t'u dukur. Pirgje me to ngrihen përgjatë rrugëve, pa dyshim për të kënaqur syrin e kalimtarit, meqë edhe pas një viti pirgu gjendet sërish në atë vënd. Gjithkund tjetër, poezia merr frymëzim nga bota bimore kurse këtu ajo e merr nga një fasadë prej guri. Njëqind e ca pemë që mund të gjenden në zonën tregtare, janë mbuluar me kujdes me dhë. Ato janë bimë të ngurtësuar, degët e të cilave lëshojnë një erë të hidhur dhe të pluhurosur. Në Algjer, varrezat arabe kanë një pemëtari pjellore të mirënjohur. Në Oran, mbi luginën e thellë të Ras-el-Einit, që është me fytyrë nga deti këtë herë, rrafsh kundrejt qiellit të kaltër, shtrihen fusha me guralecë të shkrifët dhe të bardhë, mbi të cilët dielli të verbon me shkëlqimin e rrezeve të tij. Mes këtyre domosdoshmërive të një toke, kohë pas kohe, një barbarozë e purpurt i jep jetë dhe gjak të ri peizazhit. I gjithë qyteti është ngurtësuar në një matricë prej guri. E parë nga Le Plantër, thellësia e shkëmbinjve që e rrethojnë atë është aq e madhe saqë peizazhi merr një pamje joreale, aq minerar është ai. Njeriu është dëbuar

prej tij. Aq shumë bollëk me bukuri ka në këtë vend sa të duket se ai vjen nga një botë tjetër.

Nëse shkretëtira mund të përkufizohet si një vend pa shpirt ku vetëm qielli është mbret, atëherë Orani po qëndron në pritje të profetëve të tij. Përreth qytetit dhe lart tij, natyra e vrazhdë e Afrikës është vërtet e veshur me magjepsjen e saj përvëluese. Ajo shpalos befas skenografinë e saj të pafat me anë së cilës është mbuluar; ajo sokëllin jashtë në mes të të gjitha shtëpive dhe sipër të gjitha çative. Nëse merrni një nga rrugët që të çojnë për në malin e Santa Kruzit, gjëja e parë që do t'ju bjerë në sy janë kubet me ngjyrë, të shpërndarë anekënd Oranit. Por, po të ngjiteni pak më sipër do të ndeshni shkëmbinjtë e thepisur që e rrethojnë kukëzimin e pllajës në det si bisha të kuqërreme. Pak më sipër një vorbull erërash dhe rreze dielli ju përfshin ngado, ajo përhapet më tej dhe errëson qytetin e çrregullt, që hallakatet me pështjellim rreth një peizazhi shkëmbor. Kundërtia në këtë vend shtrihet mes anarkisë së madhërishme njerëzore dhe vazhdimësisë së një deti të pandryshuar. Kjo mjafton për të bërë që një aromë dehëse e jetës të ngjitet drejt rrugës malore.

Ka edhe diçka të papajtueshme rreth

shkretëtirës. Qielli minerar i Oranit, rrugët e tij dhe pemët me veshjen e tyre të pluhurosur – gjithçka jep kontributin e vet duke krijuar këtë univers të dendur dhe të pakalueshëm në të cilin mendja dhe zemra nuk ndahen asnjëherë nga njëra-tjetra, as nga synimi i tyre i vetëm që është njeriu. Në këtë rast e kam fjalën për vendet e vështira të tërheqjes. Janë shkruar libra për Firencen ose Athinën. Këto qytete kanë nxjerrë nga gjirit i tyre aq shumë intelektualë evropiane sa që ato duhet ta kenë një kuptim. Ato i kanë mjetet për të të përlotur nga mallëngjimi ose për të të ekzaltuar nga frymëzimi. Ato e heqin në njëfarë mënyre urinë shpirtërore buka e së cilës është kujtesa. Por a mund të mallëngjehesh nga një qytet ku asgjë nuk e tërheq kureshtjen, ku vetë shëmtia është e paemër, ku e shkuara katandiset në hiç? Zbrazëtia, mërzia, një qiell mospërfillës, ku janë gjërat që të magjepsin në këtë vend? Padyshim, vetmia dhe, ndoshta, krijesa njerëzore. Për një biçim race njerëzore, kudo ku krijesa njerëzore është e bukur, toka që e mban atë është e ashpër. Orani është një nga njëmijë kryeqytetet e saj.

Sportet

Klubi qendror sportiv, që ndodhet në rrugën e Fondukut, në Oran, po jep një mbrëmje boksi ku ngulmohet të ndiqet e të brohoritet nga tifozë të vërtetë. Po të përkthehet gojarisht, kjo do të thotë se boksierët në ring nuk janë aspak yje boksi, se disa prej tyre po hyjnë për herë të parë në ring dhe se për rrjedhojë mund të matni me sy, në mos me nuhatje profesionale, të paktën kurajën e kundërshtarëve. Duke u ngazëllyer nga një vendas me premtimin e patundur se "gjaku do të rrjedhë lumë", e gjej veten në këtë mbrëmje mes tifozëve të vërtetë.

Me sa duket, këta të fundit nuk ngulmojnë asnjëherë t'i japin zemër dikujt. Për të qenë të sigurt, është ngritur një ring në pjesën e pasme të njëfarë garazhi të lyer me gëlqere, të mbuluar me llamarinë të valëzuar dhe e ndriçuar me një dritë të fortë, që t'i vret sytë. Karriget e palosshme janë rreshtuar në formë katrore në një shesh përreth litarëve. Këta janë "ringjet e nderit". Pjesa më e madhe e gjatësisë së sallës është mbushur me karrige dhe pas tyre shpaloset një hapësirë e lirë dhe e gjerë, e quajtur me të drejtë sallë pritjeje prej faktit se asnjë nga

pesëqind vetat që zënë vend në të nuk mund të nxjerrë një shami hundësh pa shkaktuar aksidente të rënda. Në këtë arenë në formë drejtkëndëshi jetojnë dhe marrin frymë disa mijëra burra dhe dy a tre gra - nga ai soj grash që, sipas fqinjit tim, gjithnjë bëjnë ç'është e mundur të "tërheqin vëmendjen". Sekush po djersit sa më s'bëhet. Ndërkohë që pritet të fillojnë ndeshjet e "të rinjve premtues", një gramafon gjigant luan një disk të Tino Rosit me një zë të çjerrë. Kjo është kënga sentimentale përpara vrasjes.

Durimi i një tifozi të vërtetë nuk njeh kufi. Është lajmëruar se ndeshja do të nisë në orën nëntë të darkës; por, megjithëse ka kaluar ora nëntë e gjysëm, asnjëri nuk po e prish terezinë. Klima pranverore është e ngrohtë dhe aroma njerëzore në mëngët e kamishave t'i ngacmon hundët. Vazhdon një debat i gjallë mes periudhave periodike të shpërthimit të tapave të limon-sodës dhe zërit të palodhur vajtues të këngëtarit korsikan. Disa tifozë që arrijnë me vonesë futen si pykë mes pjesëmarrësve në kohën kur një llambë prozhektori lëshon mbi ring një dritë verbuese. Fillon ndeshja e të rinjve premtues.

Të rinjtë premtues, ose fillestarët, të cilët po

bëjnë ndeshje sipas qejfit të tyre, janë gjithmonë të etur për ta provuar këtë duke masakruar njerëjtetrin me t'iu dhënë mundësia më e parë, në kundërshtim me rregullat teknike. Ata kurrë nuk duronin më shumë se tri raunde. Heroi i kësaj mbrëmjeje është i riu "Aeroplan i vogël", i cili, në jetën e përditshme, shet bileta lotarie në veranda kafenesh. Në të vërtetë, kundërshtari lëshohet me ngathtësi në ring në fillim të raundit të dytë pasi e ka prekur një grusht që është gjuajtur si një shigjetë.

Turma u gjallërua disi, por ky është ende një akt kortezie. Ajo merr frymë thellë, duke marrë pamjen e shenjtëruar të një fërkimi me lëng. I ndjek këto sërë ritesh të ngadalta dhe sakrificash të parregullta, që bëhen edhe më autentike nga trajtat pajtuese, mbi murin e bardhë, të hijeve të atyre që po ndeshen. Këto janë hyrjet e paramenduara ceremoniale të riteve të një sekti të egër. Dalldia nuk do të vijë veç më vonë.

Dhe e sjell rasti që altoparlanti lajmëron fillimin e ndeshjes mes Amarit, "oranezit të fortë e të paepur, i cili nuk është mposhtur asnjëherë", kundër Perezit, "predhëlëshuesi nga Algjeri". Një i huaj do ta keqinterpretonte thirrjen e inkurajimit që lëshohet për të përshëndetur hyrjen e boksierëve

në ring. Në mendjen e vet ai do të imagjinonte ndonjë ndeshje të bujshme, në të cilën boksierët u duhej t'i jepnin udhë një grindjeje personale që njihet nga publiku. Të them të vërtetën, kjo është një grindje që ata duhet t'i japin një zgjidhje. Por, është një nga ato grindje që për njëqind vjetët e shkuara e ka mbajtur fort të veçuar Algjerin nga Orani. Po t'i kthehemi historisë, këto dy qytete afrikanoveriore kanë luftuar dhëmbë për dhëmbë dhe janë gjakosur me njëri-tjetrin, ashtu siç bënin në kohët më fatlume Piza dhe Firenze. Rivaliteti i tyre është tërësisht më i fortë për arsyen e vetme se ai nuk ka kurrfarë baze ku të mbështetet. Edhe pse kishin arsye të forta për ta dashur njëri-tjetrin, prapëseprapë ata ndjenin njësoj urrejtje. Oranezët i akuzonin qytetarët e Algjerit për "mashttrim". Banorët e Algjerit linin të kuptohet se oranezët janë fshatarakë. Këto janë fyerje më të rënda sesa mund të dukeshin pasi janë metafizike. Dhe duke mos qenë në gjendje të rrethonin njëri-tjetrin, Orani dhe Algjeri ndesheshin, haheshin dhe e fyenin njëri-tjetrin në fushën e sporteve, të statistikës dhe asaj të punëve publike.

Në këtë mënyrë, shpaloset një faqe historie në ring. Dhe oranezi i paepur, i mbështetur nga

njëmijë zëra që lëshojnë për të thirrje inkurajimi, po mbron nga Perezi një mënyrë jetese si dhe nderin e një province. E vërteta më shtrëngon të pranoj se Amari nuk po ndeshet ashtu si duhet. Grushtimi i tij ka një të metë: ai nuk ka rreze gjuajtjeje. Përkundrazi, predhalëshuesi nga Algjeri e ka rrezen që i duhet për të lëshuar goditjet e tij si predha. Ai qëndron bindshëm para syve të kundërshtarit. Oranezi gjakoset keqas mes sokëllimave të turmës së egër. Pavarësisht nga inkurajimet e njëpasnjëshme të pjesëmarrësve dhe të fqinjit tim, pavarësisht nga britmat sypatrembura: "Vrite!" "Shtriye përdhe!", thirrjet tinëzare: "Goditje në bark", "Oh, gjyqtarit i shpëtoi kjo!"; kishte edhe thirrje optimiste: "Ai është ndyrësirë!", "Ai nuk ka sesi të fitojë", megjithëkëtë, burri nga Algjeri shpallet fitues mes fishkëllimave të pafund. Fqinji im, të cilit i pëlqen të bëjë muhabet për sportin, duartroket me pohe e me bujë, ndërkohë që përkulet pa u ndier drejt meje duke më thënë me një zë që zbehej nga thirrjet e shumta: "Kështu ai nuk do të ketë më mundësi kur të kthehet atje të thotë se ne, oranezët, qenkemi të egër."

Por, mes pjesëmarrësve kanë shpërthyer tashmë zënka, të cilat nuk bënin pjesë në program.

Janë vringëlluar karriget, policia ka ndërhyrë për të zbrazur sallën; shkurt, zemërimi ka arritur kulmin. Për të qetësuar këta njerëz të mirë dhe për të kthyer qetësinë, pa humbur asnjë çast, "administrata" ka hapur në kupë të qiellit altoparlantin duke transmetuar melodinë *Sambre-et-Meuse*. Për disa minuta, salla kishte marrë vërtet një pamje lufte. Grumbuj të çrregullt luftëtarësh dhe gjyqtarësh vullnetarë përkundeshin nën dorën e hekurt të policisë; turma ekzaltohet dhe, me britma të egra, me kakarisje, fishkëllima tallëse që shuheshin në rrëkenë e papërmbajtshme të njësisë ushtarake, bën thirrje të vazhdojë pjesa tjetër e programit.

Dhe mjaftoi lajmërimi për ndeshjen e madhe që të vihej sërish qetësia. Kjo ndodh krejt papritur, pa bujë e fanfarë, teksa aktorët u larguan nga skena sapo shfaqja mbaroi. Me gjakftohtësinë më të madhe, kapelet pastrohen nga pluhuri, karriget vihen sërish në vend dhe pa e bërë të gjatë të gjitha fytyrat marrin shprehjen e sjellshme të një pjesëtari të respektuar në publik, i cili e ka paguar biletën për një koncert familjar.

Ndeshja e fundit vuri përballë një kampion francez të marinës kundër një boksieri oranez. Këtë

herë, ndryshimi në rrezen e gjuajtjes ishte në favor të këtij të fundit. Por, epërsia e tij gjatë raundeve të para nuk e gjallëroi turmën. Ajo po qëndron tashmë si e mpirë prej pasojave që solli entuziazmi i parë; megjithatë, pjesëmarrësit po kthjellohen. Atyrë sërish u mungon frymëmarrja. Kur lëshojnë një duartrokitje, nuk ka kurrfarë pasioni brenda saj. Fërshëllejnë pa kurrfarë gjallërie. Publiku është ndarë në dy kampe, meqë kjo duhet bërë në interes të paanshmërisë. Por zgjedhja e secilit individ sjell atë mospërfillje që shoqërohet me harxhime të mëdha energjie. Edhe pse mbahet francezi, oranezi harron se nuk ia dilet vetëm me tru; boksieri ul kokën nën një breshëri fishkëllimash, por në çast ngre sërish kryet nga një shpërthim duartrokitjesh. Veç kur arrin raundi i shtatë, tifozllëku nis sërish të dalë në pah, po atë çast kur tifozët e vërtetë nisin të shkunden nga gjendja e mpirë. Të them të vërtetën, francezi e ka prekur tapetin, dhe, duke mos iu duruar sa të fitojë sërish pikët e humbura, është lëshuar mbi kundërshtarin. "A nuk të thashë?" ma pret fqinji. "Do të jetë një ndeshje që do të zgjasë deri në fund." E tillë është vërtet ajo ndeshje. Të mbuluar me djersë nën dritën e fortë të prozhektorit, të dy boksierët e lënë zbuluar

mbrojtjen, mbyllin sytë teksa godasin, shtyjnë me shpatulla dhe gjunjë, herë gjakoset dhe shkrofëtin njëri dhe herë gjakoset e shkrofëtin tjetri dhe që të dy ndeshen si të tërbuar. Si një trup i vetëm, publiku është ngritur në këmbë dhe secili i jep zemër dy heronjve të tij. Ai merr goditjet, u kundërpërgjigjet atyre dhe u bën jehonë me anë të njëmijë zërave të mbytur dhe gulçues. Po ata që kanë zgjedhur favoritin e tyre, me mospërfillje kapen fort pas zgjedhjes së tyre me kryeneçësi dhe e mbrojnë atë me zjarr. Çdo dhjetë sekonda më shpon timpanin e veshit një thirrje e lëshuar nga fqinji im: "Mbushu, marinar; boll me kaq, marins!", ndërkohë që dikush tjetër përpara nesh i thërret oranezit: "Anda! hombre!" Ky njeri dhe marinari vazhdojnë ndeshjen dhe, bashkë me ta, në këtë tempull të lyer me gëlqere, të ndërtuar me hekur dhe çimento, një publik i tërë u kushtohet plotësisht zotave me veshë të shpërfytyruar. Çdo goditje që jep një tingull të mbytur në dërrasë të kraharorit, jehon me lëkundje të gjera në vetë turmën, e cila, bashkë me boksierët, po bën përpjekjet e fundit.

Në një atmosferë të tillë, zor se pranohet barazimi. Në të vërtetë, ai bie ndesh me një prirje manikeane që ka publiku.

Ekziston e mira dhe e keqja, fitimtari dhe humbësi. Dikush ka të drejtë kurse tjetri e ka gabim. Përfundimi i kësaj logjike të patëmetë mbështetet sa hap e mbyll sytë nga mushkëritë energjike të dymijë vetave që janë të pranishëm, të cilët thërrasin duke e akuzuar gjyqtarin si të shitur apo të blerë. Por, marinari i është afruar dhe e ka përqaftuar kundërshtarin, duke ia pirë djersën vëllazërore. Kjo mjafton për ta bërë publikun të ndryshojë tërësisht këndvështrim dhe të shpërthejë befaz në duartrokitje. Fqinji im ka të drejtë: ata nuk janë njerëz të egër.

Turma vërshon jashtë, nën një qiell të mbuluar nga heshtja dhe të ndriçuar nga yjet. Ajo sapo ka kaluar betejën më rraskapitëse. Në të mbizotëron heshtja dhe ajo largohet vjedhurazi, pa pikë energjie për ritin e pasndeshjes. Ekziston e mira dhe e keqja; ky lloj besimi nuk njeh pikë mëshire. Grupi i besimtarëve nuk është tashmë veç një grup hijesh bardhë e zi që zhduken në errësirën e natës. Sepse forca dhe dhuna janë zota të vetmuar. Ata nuk japin asnjë lloj kontributi që mund të ngelet në kujtesë. Përkundrazi, ata i shpërndajnë mrekullitë e tyre në sasi të vogla në të tashmen. Ato janë krijuar për këtë racë pa të shkuar, e cila i kremton lidhjet

vëllazërore rreth çmimit të ringut. Këto janë rite të vështira por të tilla që thjeshtëzojnë gjithçka. E mira dhe e keqja, fitimtari dhe humbësi. Në Korint, dy tempuj qëndrojnë krah për krah, Tempulli i Dhunës dhe Tempulli i Nevojës.

Monumentet

Për shumë arsye, si ekonomike ashtu edhe metafizike, mund të thuhet se stili oranez, nëse ka ndonjë të tillë, në mënyrë të qartë dhe të efektshme shfaqet në ngrehinën e jashtëzakonshme të quajtur Shtëpia e Kolonit. Oranit zor se i mungojnë monumentet. Qyteti ka pjesën e vet të marshallëve perandorakë, ministrave dhe mirëbërësve vendas. Ata gjenden në sheshe të vegjël e të pluhurosur dhe, duke qenë nën mëshirën e shiut dhe të diellit, konvertohen në gur dhe në mërzi. Por, sidoqoftë, nga pamja e jashtme ata pasqyrojnë kontribute. Në atë primitivitet të lumtur ata përfaqësojnë shenjat e papëlqyeshme të qytetërimit.

Nga ana tjetër, Orani i ka ngritur lart altarët dhe tribunat, për nder të tij. Duke iu dashur të ndërtojë një shtëpi të përbashkët për organizmat e

panumërta bujqësore që e mbajnë gjallë këtë vend, mu në zemër të qytetit tregtar, banorët e Oranit krijuan idenë e ndërtimit në mënyrë të paepur të një imazhi bindës për virtytet e tyre: Shtëpinë e Kolonit. Duke gjykuar në bazë të kësaj ngrehine, tre janë në numër virtytet e tyre: guximi në shije, shpirti i dhunës dhe një ndjesi për sintezat historike. Egjipti, Bizanti dhe Mynihu bashkëpunuan në konstruktin e brishtë të një cope torte në formën e një ene të kthyer përmbys. Gurët shumëngjyrësh, vërtet shumë të fuqishëm, kanë krijuar konturin e çatisë. Këta mozaikë janë aq shumë bindës saqë për herë të parë nuk ju bie në sy asgjë veç një shkëlqimi jokristalor. Por, po ta shihni më nga afër dhe po t'i kushtoni më tepër vëmendje, do të zbuloni se ato e kanë një kuptim: një kolon i hijshëm, që mban veshur një kravatë dhe një helmetë palce të bardhë, po merr një blatim besnikërie e nënshtrimi nga një vargan skllevërish të veshur në një stil klasik¹⁾. Ngrehina dhe figurat e saj janë vendosur në mes të një sheshi, në tramvajet e vegjël me nga dy vagonë që lëvizin nga një vend në tjetrin, pislleku i të cilëve është një nga tiparet më magjepsëse të qytetit.

Banorët e Oranit e ushqejnë dhe e mbajnë gjallë dashurinë e madhe që kanë për dy luanët e

Sheshit të Armëve, ose sheshit të paradave. Që nga vitin 1888, ata qëndrojnë të ulur në vend përballë njëri-tjetrit, në anët e kundërta të shkallëve të bashkisë. Autori i tyre quhet Kain. Ata paraqesin sa madhështi aq dhe një konstrukt trupor të ngjeshur. Thuhet se kur bie nata, ata zbresin nga piedestali njëri pas tjetrit, çapiten në heshtje përreth sheshit që e ka mbuluar errësira dhe, në fund, herë pas here urinojnë nën fikuset e mëdhenj dhe të pluhurosur. Sigurisht, këto janë thashetheme, të cilave banorët e Oranit priren t'ua vënë veshin. Por kjo nuk ka aspak të ngjarë të jetë e vërtetë.

Pavarësisht nga disa kërkime që kam ndërmarrë, nuk kam qenë në gjendje të gjej diçka interesante për Kainin. Thjesht mësova faktin se ai ka fituar famë si një skulptor i zoti kafshësh. Megjithatë, mendoj shpesh për të. Kjo është një prirje intelektuale që vjen natyrshëm në Oran. Kemi të bëjmë me një artist, me një emër kumbues, i cili la në këtë vend një vepër të parëndësishme. Disa qindra mijëra njerëz janë njohur me bishat e zbutura, të cilat ai i vendosi përpara një ngrehine që duket si ndërtesa e bashkisë. Kjo është një nga mënyrat për të arritur sukses në fushën e artit. Për të qenë të sigurt, këta dy luanë, ashtu si mijëra vepra

të të njëjtit lloj, veç talentit janë provë e diçkaje tjetër. Të tjerë kanë krijuar "Roja i natës", "Shën Frensis që merr Damkën e Turpit", "David", ose vepra fazaliane në basoreliev, e quajtur "Lumturimi i Lules". Nga ana tjetër, Kaini vendos dy noçka zbavitëse në sheshin e një province tregtare përtej detit. Por Davidi do të zbresë një ditë së bashku me Firencen dhe ndoshta luanët do të shpëtohen nga katastrofa. Po e përsëris, ata janë provë e diçkaje tjetër.

A mund të deklarohet haptas kjo ide? Në këtë vepër kemi parëndësinë dhe ngurtësinë. Shpirti nuk llogaritet fare, por ai ka shumë rëndësi. Mediokriteti ngulmon të vazhdojë me të gjitha mënyrat, duke përfshirë edhe bronzin. Atij i është refuzuar një e drejtë për të qenë i përjetshëm dhe çdo ditë e merr këtë të drejtë. A nuk është ai vetë përjetësia? Në çdo rast, një ngulmim i tillë është në gjendje të trazojë, dhe ai e përmban këtë mësim, atë që na mësojnë monumentet e Oranit dhe vetë ky qytet. Një orë në ditë, ju shtrëngon herë pas here t'i kushtoni vëmendje diçkaje që nuk ka kurrfarë rëndësie. Mendja përfiton nga të tilla përsëritje. Në njëfarë kuptimi, kjo është higjiena e saj dhe, meqë ajo ka plotësisht nevojë për çaste përuljeje, më duket

se ky rast për t'u prirur ndaj budallallëkut është më i mirë sesa të tjerët. Gjithçka jetëshkurtër dëshiron të zgjasë. Le të themi se gjithçka dëshiron të zgjasë. Produktet njerëzore nuk nënkuptojnë asgjë tjetër dhe, në këtë drejtim, luanët e Kainit kanë të njëjtin fat me rrënojat e Angkorit. Kjo të shtyn drejt modestisë.

Ka edhe monumente të tjerë oranezë. Ose të paktën e meritojnë këtë emër sepse edhe ata përfaqësojnë qytetin e tyre dhe ndoshta në një mënyrë më kuptimplotë. Ato janë vepra publike që tashmë mbulojnë një vijë bregdetare prej rreth dhjetë kilometrash. Me sa duket kjo është një çështje e transformimit të më të shndritshmit ndër gjiret në një liman gjigant. Në realitet, kjo është një mundësi më shumë për njeriun që të kacafytet me gurin.

Në pikturat e disa mjeshtërve flemingë, të tërheq vëmendjen një temë që vihet përgjithësisht në zbatim dhe që përsëritet në mënyrë të dukshme: ndërtimi i kullës së Babilonit. Peizazhe të gjera, shkëmbinj që ngjiten deri lart në qiell, shpate të pjerrët që gëlojnë nga punëtorë, kafshë, shkallë, makineri të çuditshme, kordonë dhe pulexha. Sidoqoftë, njeriu ndodhet atje vetëm për të

përcaktuar shkallëzimin e fushëveprimit jonjerëzor të ndërtimit. Kjo është ajo çka bregdeti i Oranit e bën dikë të mendojë për pjesën perëndimore të qytetit.

Duke u kapur pas shpateve të gjerë, shinave, makinave vetëshkarkuese, vinçave, trenave të vegjël... Nën një diell që të pjek si saç, lokomotivat si lodër i bien përquark blloqeve të mëdha me gurë duke lëshuar sirena, duke përhapur pluhur dhe duke nxjerrë tym. Ditë e natë një komb milingonash lëvizin plot gjallëri përreth karkasës së malit, e cila nxjerr tym. Duke u kapur të gjithë poshtë e lart një kordoni të vetëm karshi faqes së shkëmbit, dhjetëra burra, duke e shtyrë barkun kundrejt dorezave të trapanëve automatikë, i japin kumbim hapësirës së zbrazët gjatë gjithë ditës dhe thyejnë masa të mëdha shkëmbi që lëshohen vetëtimthi tatëpjetë duke përhapur pluhur dhe duke shkaktuar zhurmë. Më tej, makinat vetëshkarkuese ngjisin ngarkesën mbi shpate, ndërsa copat e shkëmbinjve befas vërshojnë në drejtim të detit, kërcejnë dhe rrokullisen në ujë, ku secila copë e madhe ndiqet pas nga një grumbull i shpërndarë gurësh më të vegjël. Në intervale të barabartë, në mes të natës ose në mes të ditës, shpërthimet tundin të gjithë

sipërfaqen e malit, tronditin edhe vetë detin.

Në këtë kantier të madh ndërtimi, njeriu ndërmerr një sulm ballor mbi gurin. Edhe po të harrojmë, të paktën për një çast, punën e rëndë që e bën këtë ndërmarrje të pamundur, do të bënim mirë ta çmonim atë. Këta gurë, që shpëputen nga mali, i shërbejnë njeriut për planet e veta. Ata grumbullohen e bëhen stivë nën valët e para, pak nga pak marrin formë dhe në fund zënë vend për të ngritur një digë, e cila shpejt gumëzhin nga njerëzit dhe makineritë që përparojnë, ditë pas dite, drejt detit të hapur. Pa u ndalur, nofullat e mëdha prej çeliku kafshojnë barkun e shkëmbit dhe derdhin në ujë zhavorrin e tepërt. Teksa shkëmbi bregdetar po fundoset, i gjithë bregdeti po merr në mënyrë të papërmbajtshme nga deti.

Sigurisht, është e pamundur të shkatërrosh gurin. Ai thjesht zhvendoset nga njëri vend në tjetrin. Sidoqoftë, ai do të jetojë më gjatë se njerëzit që e përdorin atë për nevojat e tyre. Hëpërhë, ai plotëson dëshirën që kanë ata për veprim. Ndoshta kjo në vetvete është diçka e pavlefshme. Por, të lëvizësh gjërat nga njëri vend në tjetrin, kjo është puna e njerëzve. Duhet të merresh me diçka ose përndryshe të rrish duarkryq. Duket qartë se

banorët e Oranit e kanë bërë zgjedhjen e tyre. Përballë këtij gjiri mospërfillës, për shumë vjet më pas, ata do të grumbullojnë e bëjnë stivë gurët përgjatë vijës bregdetare. Brenda njëqind vjetësh, të nesërmen me fjalë të tjera, atyre do t'u duhet ta nisin sërish këtë punë. Por sot këto pirgje gurësh dëshmojnë për njerëzit me maska kundër pluhurit dhe për punën e lodhshme që ata bëjnë. Monumentet e vërtetë të Oranit janë ende gurët e saj.

Guri i Ariadnës

Banorët e Oranit janë me sa duket si ai miku i Floberit që, në buzë të vdekjes, thirri: "Mbylle dritaren, nuk mund ta përballoj këtë bukuri." Ata i kanë mbyllur dritaret, e kanë rrethuar veten me mure dhe e kanë larguar peizazhin. Por, miku i Floberit, Le Puatvini, vdiq dhe pas tij jeta vazhdoi si më parë. Në mënyrë të ngjashme, përtej mureve ngjyrë të verdhë të Oranit, toka dhe deti vazhdojnë dialogun e tyre mospërfillës. Kjo vazhdimësi në botë ka mbajtur gjithnjë anët e kundërta të magjepsjes për njeriun. Ajo e shtyn atë drejt

dëshpërimit dhe shqetësimit. Bota kurrë nuk thotë veç një gjë: në fillim ajo tregon interes, më pas ajo shfaq mërzë. Por, në fund ajo del fitimtare me anë të këmbënguljes. Ajo ka gjithnjë të drejtë.

Tashmë, mu në hyrje të Oranit, natyra ngre zërin e saj. Në drejtim të Kanastelit ka djerrina të gjera që mbulohen me shkurre erëmirë. Atje, dielli dhe era flasin veç për vetminë. Mbi Oran, ndodhet mali i Santa Kruzit, pllaja dhe luginat e panumërta që të çojnë drejt tij. Rrugët, të cilat janë të përshtatshme për karroca, ngjishen pas shpateve që varen mbi det. Në janar, disa prej tyre mbulohen me lule. Luleshqerrat dhe zhabinat i kthejnë ato në rrugë madhështore, të zbukuruar me ngjyrë të bardhë e të verdhë. Ç'nuk është thënë për Santa Kruzin. Por, po të më duhej të flisja për të, më duhet të mos përmendja varganët e shenjta që ngjisin kodrën e thepisur në ditë festash dhe të zija në gojë të tjera shtegtime. Të vetmuar, ata ecin nëpër gurin e kuq, ngjiten mbi gjirin e pjetë dhe vijnë t'i kushtojnë shterpësisë së mendimit një orë përsosmërie dhe qartësie.

Orani ka edhe shkretëtirat e veta me rërë: plazhet. Ato që ndeshen në hyrje të tij, janë të zbrazëta vetëm në dimër dhe në pranverë. Më pas,

ato shndërrohen në pllaja të mbuluara me badra, mbushen me shtëpi të vogla e të thjeshta në mes të luleve. Valët e detit gjëmojnë paksa, tutje poshtë. Por tashmë, dielli, filladi i lehtë, bardhësia e badrave, kaltërsia e theksuar e ngjyrës qiellore, gjithçka që e bën dikë t'i shkojë mendja për stinën e verës – më pas rinia e artë popullon plazhin, orët e gjata që ajo kalon në rërë dhe ardhjen pa u ndier të mbrëmjes. Çdo vit, në këto brigje, mblidhen vajza në ajkën e rinisë. Me sa duket, për to ka veç një stinë. Vitin tjetër mblidhen vajza të tjera plot gjallëri, të cilat, një vit më parë, ishin ende vajza të vogla, me trupin të ngurtë si gonxhe. Në orën njëmbëdhjetë të paradrekes, duke zbritur nga pllaja, i gjithë ky gjak i ri, i veshur lehtë me rroba të shumëllojshme, e përshkon rërën si një valë shumëngjyrëshe.

Duhet shkuar më tej (gjithsesi, çuditërisht afër me vendin ku po punojnë dy mijë burra) për të zbuluar një peizazh ende të virgjër: dunat e gjata dhe të shkreta ku hapi njerëzor nuk ka lënë asnjë gjurmë tjetër veç një kasolleje që e kanë brejtur krimbat. Kohë pas kohe, një bari arab kalon nëpër pjesën e sipërme të dunave dhe gjen vende kullotash për tufën e tij të dhive. Në plazhet e zonës

së Oranit, duket se dita verore nis më herët nga çdo vend tjetër në botë. Çdo muzg duket se është një agoni e fundit dhe solemne, që lajmëron për ardhjen e saj kur perëndon dielli me anë të një shkëlqimi përfundimtar që errëson çdo nuancë drite. Deti merr një ngjyrë blu, rruga merr ngjyrën e gjakut të mpiksur ndërsa plazhi sikur vishet në të verdhë. Gjithçka humbet me perëndimin e diellit; një orë më pas dunat bëjnë banjë nën dritën e hënës. Më pas vijojnë net të pashoqe nën një rrjedhë yjesh. Herë pas here, stuhia përhapet ndër to dhe vetëtimat e rrufeve gëlojnë si rrëke nëpër duna, zbardhin qiellin dhe i japin rërës dhe pamjes së saj një shkëlqim ngjyrë portokalli.

Por kjo dukuri nuk mund të ndahet në pjesë. Ajo duhet përjetuar. Vetmia dhe fisnikëria e madhe i japin këtyre vendeve një pamje të paharrueshme. Në çastin e ngrohtë para agimit, pas përballjes me valët e para, të zymta e të ashpra, një krijesë e re i vë gjoksin detit të gjerë që e rrethon. Kujtimi i këtyre çasteve që të falin kënaqësi më bën të mos ndjej keqardhje për to dhe në këtë mënyrë më bëjnë të pranoj se ato qenë vërtet kujtime të bukura. Ato janë të gjalla pas kaq shumë vitesh edhe sot e kësaj dite, diku në këtë zemër, së cilës i duket aq e

vështirë për ta ruajtur të patundur besnikërinë ndaj tyre. Dhe e di se sot, po të shkoja në dunën e shkretë, i njëjti qiell do të zbrazte mbi mua ngarkesën e tij me fllade dhe yje. Këto janë vende pafajësie.

Por pafajësia ka nevojë për rërë dhe gurë. Dhe njeriu ka harruar mënyrën sesi të jetojë mes tyre. Të paktën kështu duket sepse ai ka gjetur strehë në këtë qytet të jashtëzakonshëm ku fle mërzia. Megjithatë, po kjo përballje përbën vlerën që ka Orani, kryeqyteti i mërzisë, i rrethuar nga pafajësia dhe bukuria, i cili ka përreth vetes një ushtri ku çdo gur është një ushtar. Në qytet dhe sidoqoftë, në orë të caktuara, çfarë joshjeje është të njëjtësohesh me këta gurë, të shkrihesh e bëhesh njësh me këtë univers përvëlues dhe të pandjeshëm që shpërfill historinë dhe trazirat e saj! Padyshim, e gjitha kjo është një përpjekje e kotë. Por brenda çdo njeriu ka një instinkt të thellë që nuk ka lidhje as me ndërtimin dhe as me shkatërrimin. Është thjesht diçka që nuk i përngjan asgjëje. Nën hijen e mureve të ngrohtë të Oranit, mbi asfaltin e tij të pluhurosur, dëgjohet ndonjëherë kjo ftesë. Duket se për një çast mendjet që bien pre e saj nuk pësojnë zhgënjim. Kjo është errësira e Evridiqit dhe gjumi i Isisit. Këtu janë shkretëtirat ku mendimet do të

mblidhen rreth njëra-tjetrës dhe ku mbrëmja do të
vërë një dorë freskie mbi një zemër të shqetësuar.
Në këtë Mal Pajeje të bësh roje është diçka e kotë;
mendja kujton dhe miraton apostujt e fjetur. Vërtet
gabuan ata? Sidoqoftë, ata përjetuan zbulesën e
tyre.

Pa silleni nëpër mend Sakjamunin në
shkretëtirë. Ai mbeti atje për vite me radhë, duke
qëndruar galiç, me sytë e mbërthyer në drejtim të
qiellit. Vetë zotat e patën zili për atë urtësi dhe për
atë fat prej guri. Në duart e tij të shtrira,
dallëndyshet kishin ngritur fole. Por, një ditë ato
fluturuan tutje, duke iu përgjigjur thirrjes së tokës
së largët. Dhe ai që kishte ndrydhur në vetvete
pasionin dhe dëshirën, famën dhe vuajtjen, nisi të
qante. Ndodh që lulet të çelin edhe në gurë. Posi,
duhet ta pranojmë gurin kur ai është i nevojshëm.
Ky sekret dhe kjo dalldi që kërkojmë nga fytyrat
mund ta na jepet edhe nga guri. Për të qenë të
sigurt, kjo lloj ndjesie nuk mund të zgjasë. Por, çfarë
mund të mbetet, në fund të fundit? Sekreti i fytyrave
zbehet e shuhet dhe, ja ku jemi sërish, nën zgjedhën
e pasioneve. Dhe nëse guri nuk mund të bëjë asgjë
më tepër nga zemra njerëzore, të paktën ai mund
të bëjë po aq.

“Oh, të vish nga hiçi dhe të kthehesh në hiç!”
Për mijëra vjet, kjo thirrje ka bërë që miliona njerëz të ngrenë krye kundër dëshirës dhe dhimbjes. Jehonat e saj që po shuhen kanë arritur deri këtu, mes shekujsh dhe oqeanesh, për në detin më të vjetër në botë. Ata ende kumbojnë dobët kundrejt shkëmbinjve të ngjeshur të Oranit. Gjithsekush në këtë vend e ndjek këtë këshillë pa e ditur arsyen pse. Sigurisht, kjo është thuajse një kotësi. Asgjëja nuk mund të arrihet më tepër nga ç’mund të arrihet absolutja. Por, meqë i marrim për shenja të mbara ato shenja të përjetshme që na dërgohen nga trëndafilat ose nga vuajtjet njerëzore, le të mos i refuzojmë as ftesat e rralla që na bën toka për të rënë në gjumë. Secila ka po aq vërtetësi në vetvete sa edhe tjetra.

Ndoshta ky është filli i Ariadnës që depërton në këtë qytet të përgjumur dhe të tërbuar. Këtu mësohen virtytet e njëfarë lloji mërzie, me kusht që ato të jenë të sigurta. Për t’u kursyer jeta, i duhet thënë “po” Minotaurit. Kjo është një urtësi e vjetër dhe pjellore nga mendja. Mbi detin e patrazuar në rrëzë të shkëmbinjve të kuq, mjafton të ruhet një ekuilibër i brishtë në gjysmë të udhës mes dy kepave masivë, të cilët, si nga e majta ashtu dhe

nga e djathta, kridhen në ujin e kthjellët. Nën shtëllungën e tymit që nxjerr një anije e rojës bregdetare, e cila ecën ngadalë në ujë, tutje nën shkëlqimin që përcjellin rrezet e diellit, dëgjohet qartë thirrja e mbytur e forcave jonjerëzore dhe tërheqëse: është thirrja e lamtumirës e Minotaurit.

Është mesditë; edhe dita po mat drejtpeshimin e saj. Duke e përmbushur ritin, udhëtari mori shpërblimin e çlirimit të tij: gurin e vogël, të thatë dhe të lëmuar si një badër, që ai ngre nga shkëmbi. Për fillestarin, nuk është më e vështirë të mbash peshën e botës sesa peshën e këtij guri. Detyra e atlasit është e lehtë; mjafton të zgjedhësh orën e dikujt. Më pas e kupton se për një orë, një muaj, një vit, këto brigje mund të shijojnë lirinë. Ato mirëpresin në ngut e sipër, madje pa ua hedhur as sytë, murgun, nëpunësin civil apo pushtuesin. Këto janë ditët kur shpresoja të takohesha në rrugët e Oranit me Dekartin ose Çezare Borgian. Mirëpo, kjo nuk ndodhi. Por, ndoshta dikush tjetër do të ketë më shumë fat. Një bëmë më e bujshme, një vepër më e madhe, një mënyrë më burrërore të menduari përdorej për të kërkuar me forcë vetminë e plazhit ose të manastirit. Atje mbaheshin vigjilje shpirtërore stemash heraldike. Ku mund të

kremtoheshin më mirë ato tashmë përveçse në zbrazëtinë e një qyteti të madh, të themeluar për pak kohë me një bukuri jointelektuale?

Këtu ndodhet guri i vogël, i lëmuar si një badër. Ndodhet në fillesë të gjithçkaje. Lule, lot (nëse ngulni këmbë), nisje dhe përpjekje janë lënë për të nesërmen. Në mes të ditës, kur qielli hap burimet e tij rrezellitëse në hapësirën e gjerë dhe kumbuese, të gjithë kepet e bregdetit duken si një flotë anijesh të gatshme për t'u nisur në lundrim. Këto galione të mëdhenj guri dhe drite po dridhen në anijet e tyre sikur të përgatiteshin për të lundruar drejt ishujve të diellit. O mëngjese në vendin e Oranit! Që nga pllajat e larta, dallëndyshet kridhen në lugjet e gjera ku gufon një erë e lehtë. I gjithë bregdeti është gati për nisje; një copëz aventure gurgullon përmes tij. Nesër, ndoshta do të nisemi së bashku.

Xthimi në Cipasa

“**K**eni lundruar me një shpirt të paëpur larg
atdheut, duke përshkuar shkëmbinjtë e
thepisur të detit, dhe tashmë ndodheni në dhé të
huaj.”

-

Medea

Për pesë ditë me radhë, shiu ka rënë pareshtur
në Algjer dhe më në fund e ka lagur edhe vetë detin.
Nga një qiell në dukje i pashtershëm, reshje të
vazhdueshme, të mëdha në dendurinë e tyre,
zbresin si rrëke mbi gji. I butë dhe i përhimët si
ndonjë sfungjer i stërmadh, deti ngrihet ngadalë
mbi gjirin e papërcaktuar. Por, sipërfaqja e ujit

dukej thuajse e palëvizshme nën shiun e pareshtur. Veç, herë pas here, një lëvizje dallgëzimi që zor se shquhet do të ngrinte mbi sipërfaqen e detit një shtëllungë të mjegullt tymi, e cila do të shkonte të gjente strehë në liman, nën një hark bulevardesh të lagur. Vetë qyteti, me të gjitha muret e tij që pikonin, lëshonte një avull, i cili dilte për t'u takuar me avullin e parë. Ngado të ktheheshe, të dukej sikur po merrje frymë ujë, sikur po pije ajër.

Përballë detit të dendur me ujë shiu, ecja dhe prisja në atë dhjetor të Algjerit, i cili për mua ishte qyteti i verës. Kisha marrë arratinë nga nata e Evropës, nga pamjet dimërore. Por vetë qytetit të verës i ishte shteruar e qeshura dhe më ofroi veç një sfond të shformuar por të shndritshëm. Në mbrëmje, në kafenetë e ndriçuara dobët ku gjeta strehë, lexoja moshën time në fytyrat që njoha, pa qenë në gjendje t'u jepja atyre një emërtim. Thjesht e dija se ato kishin qenë dikur në një moshë të re bashkë me mua, veç që nuk ishin më të tilla.

Megjithatë vazhdova më tej, pa e ditur mirë se çfarë po prisja, me përjashtim ndoshta të çastit kur do të kthehesha në Tipasa. Për të qenë të sigurt, është vërtet çmenduri, thuajse gjithnjë e dënueshme, të kthehesh në vendet ku ke kaluar

dikur rininë dhe të përpiqesh, tashmë që ke arritur të dyzetat, të jetosh sërish ato çaste që të kanë pëlqyer apo shijuar shumë, kur ke qenë në moshën njëzet vjeç. Por isha paralajmëruar për atë hap të çmendur që po ndërmerrija. Sapo isha kthyer tashmë në Tipasa, pak kohë pas atyre viteve të luftës, që shënonin për mua fundin e rinisë. Shpresoja, mendoj, të gjeja atje sërish një liri të cilën nuk mund ta shlyeja nga kujtesa. Vërtet, në atë vend, para më shumë se njëzet vjetësh, i kisha kaluar gjithë mëngjeset duke u endur nëpër rrënoja, duke ndjerë aromën e drurit të ngrënë nga krimbi, duke u ngrohur pas gurëve, duke zbuluar trëndafila të vegjël, që shpejt ua këpusja petalet, lule të cilat jetojnë më gjatë se pranvera. Vetëm në mesditë, në orën kur vetë gjinkallat pushojnë së kënduari sikur u ka ikur zëri, do të merrja arratinë para shkëlqimit lakmitar të një drite gjithëpërvëluese. Natën, ndonjëherë do të flija dhe syhapur nën një qiell të mbushur plot me yje. Atëherë isha i hedhur. Pesëmbëdhjetë vjet më vonë, i gjeta rrënojat e mia, disa metra larg valëve të para, eca nëpër rrugët e qytetit të harruar dhe të rrethuar me mure, përmes fushash të mbuluara me pemë që të brengosnin shpirtin me pamjen e tyre dhe, në

shpatet që vareshin mbi gji, ende ledhatoja kolonat që kishin ngjyrë buke. Por rrënojat rrethoheshin tashmë prej telash me gjemba dhe mund të hyje mes tyre vetëm nga disa hyrje të caktuara. Gjithashtu, ishte e ndaluar, për arsye që me sa duket mbështeteshin në parimet morale, të ecje atje natën; ditën, ndeshje befas edhe ndonjë kujdestar zyrtar. Thjesht ndodhi që atë mëngjes po binte shi anembanë rrënojave.

I çorientuar, duke ecur përmes vendit të lagur nga shiu e të vetmuar, u përpoqa të paktën të gjej sërish atë forcë, të cilën deri më tani e kisha pasur gjithnjë pranë, e cila më ndihmon ta pranoj atë *çka është* ndërkohë që dikur e kam pranuar se nuk mund ta ndryshoja. Dhe vërtet, nuk mundesha të ndryshoja rrjedhën e kohës dhe t'i ktheja botës pamjen e dikurshme që kisha dashur dhe që kohë më parë më ishte zhdukur nga sytë brenda një dite. Në fakt, në mesin e dytë të shtatorit të vitit 1939, nuk kisha shkuar në Greqi, sikundër më ishte kërkuar të bëja. Përkundrazi, lufta kishte arritur deri tek ne, më pas ishte përhapur edhe mbi vetë Greqinë. Ajo largësi kohore, ato vite që i ndanin rrënojat e ngrohta prej telave me gjemba, duhet të gjendeshin edhe brenda meje atë ditë, teksa

qëndroja përballë sarkofagëve të mbushur plot me ujë të zi ose nën brukat e njomura. Më kujtohet se në fillim rrethohesha nga një bukuri që për mua përbënte pasurinë time të vetme dhe se e kisha nisur jetën atje me bollëk. Më pas kishin ardhur telat me gjemba - dua të them tiranitë, lufta, forcat policore, epoka e kryengritjes. Më duhej të vija punën në vijë me autoritetet e natës: bukuria e ditës ishte veç një kujtim. Dhe në këtë Tipasa të përbaltur, vetë kujtesa po zbehej. Në të vërtetë, ishte çështje bukurie, bollëku ose rinie! Nën dritën që lëshonin zjarret e stërmëdhenj, bota kishte shpalosur befas rrudhat dhe plagët e saj, të vjetrat dhe të rejat. Ajo ishte plakur njëherësh, edhe ne bashkë me të. Kisha ardhur në këtë vend për të kërkuar njëfarë "përkrahjeje"; por e kuptova se ajo frymëzon vetëm njeriun që nuk është i vetëdijshëm dhe që është gati për t'u lëshuar përpara. Nuk ka dashuri pa pasur pak pafajësi. Ku ishte pafajësia? Perandoritë po gremiseshin; kombe dhe njerëz po hanë njëri-tjetrin të gjallë; i kemi ndotur duart. Dikur ishim të pafajshëm pa e ditur pse, kurse tashmë jemi fajtorë pa e kuptuar se jemi të tillë: misteri po rritet brenda dijes sonë. Dhe ja arsyeja përse, o gaz i botës, ne ishim të merakosur pas parimeve morale. I dobët

dhe i pamundur, po ëndërroja për virtytin! Në ditët e pafajësisë, nuk e dija madje as që ekzistonin ato parime morale. Tashmë e mësova, por nuk jam në gjendje të jetoj sipas standardeve të tyre. Në kepin ku më pëlqente të rrija, mes kolonave të lagura të tempullit të shkatërruar, më dukej sikur ecja pas dikujt, hapat e të cilit ende arrij t'i dëgjoj mbi pllakat dhe mozaikët prej guri, por që nuk duhej ta arrija asnjëherë.

U ktheva në Paris dhe qëndrova atje disa vjet përpara se të kthehesha në atdhe.

Megjithëkëtë, e ndjeja në mënyrë të turbullt se më mungonte diçka në gjithë ato vite. Kur ke pasur dikur fatin e mirë për të dashuruar shumë, jeta kalohet duke u përpjekur ta gjesh sërish atë aromë dhe dritë. Duke hequr dorë nga bukuria dhe lumturia shqisore që lidhet me të, duke përjetuar veç fatkeqësi, kjo gjë bën thirrje për një fisnikëri që mua më mungon. Por, në fund të fundit, nuk është e vërtetë asgjë që e detyron dikë të ngelet jashtë. Bukuria e izoluar përfundon në shtirje; drejtësia e vetmuar përfundon në tirani. Kushdo që synon t'i shërbejë diçkaje, por që lë jashtë diçka tjetër, nuk i shërben askujt prej të dyjave, madje as vetes dhe si përfundim i shërben dyfish padrejtësisë. Vjen një

ditë kur, në sajë të ngurtësisë, asgjë nuk të shkakton më habi, gjithçka dihet, dhe jeta duhet nisur sërish nga e para. Këto janë ditët e mërgimit, ose të jetës së shterur, të shpirtrave të vdekur. Për të ardhur sërish në jetë, atyre u nevojitet një falje e veçantë, vetëmohim ose një atdhe. Në mëngjese, me të marrë kthesë, një vesë e këndshme bie mbi zemër dhe më pas avullon. Por ajo lë pas freskinë e saj dhe kjo është ajo që kërkon gjithmonë zemra. Më duhet të nisem sërish.

Dhe në Algjer, kur erdha për herë të dytë, vazhdoja të mbaja shpresë, tek endesha sërish nën të njëjtat reshje që dukeshin se nuk kishin të sosur që nga një nisë, për të cilën mendoja se ishte një udhë pa kthim; mes së njëjtës arome melankolie të madhe që përçon shiu dhe deti, pavarësisht nga ky qiell i mbuluar me mjegull, mes këtyre sfondeve që marrin arratinë nëpër rrebesh, mes këtyre kafeneve, drita e squfuar e të cilave i shtrembëronte konturet e fytyrave. Dhe e dija fort mirë se shirat algjeriane, ndonëse duken se nuk do të reshtin asnjëherë, pushojnë në çast, ashtu si bien reshjet në vendin tim, të cilat arrijnë kulmin brenda dy orësh, përmytin sipërfaqe të tëra tokash të mbjella, por që pushojnë papritur e pakujtuar. Në

fakt, një mbrëmje, shiu pushoi. Prita dhe një natë. Agoi një mëngjes i kthjellët dhe i shndritshëm mbi ujin e pastër si kristal. Që nga qielli, i freskët si një luleshqerrë dhe i larë tej e tej prej shirave, shtresa e të cilit dukej sikur ishte holluar nga larjet e herëpashershme, rrezatonte një dritë plot jetë, e cila i falte çdo shtëpie dhe çdo peme konture të qarta dhe risi mahnitëse. Në fillimet e botës, toka duhet të ketë pasur një motiv për të ecur më tej me anë të kësaj drite. Mora sërish rrugën për në Tipasa.

Për mua, nuk ka asnjë nga këto gjashtëdhjetë e nëntë kilometra që të mos jetë mbushur me kujtime dhe ndjesi. Fëmijëri e trazuar, ëndërrime adoleshente me sy hapur nën uturimën e motorit të autobusit, mëngjese, vajza të paprishura, plazhe, muskuj rinorë gjithmonë në kulmin e fuqive, ankthi i lehtë mbrëmjesor i një zemre gjashtëmbëdhjetëvjeçari, dëshira për jetën, famën, dhe madje i njëjti qiell me kalimin e viteve, me një forcë dhe shkëlqim të pashtershëm, i vetëngopur, duke i konsumuar një nga një, gjatë një periudhe kohore që zgjat me muaj, viktimat që shtrihen në formë kryqi nëpër plazhe, në orën pambarim të mesditës. Gjithnjë i njëjti det, thuajse po aq i pakapshëm nën dritën e agimit, të cilin e pashë në horizont, fill me të arritur në pjesën

ku rruga, pasi linte pas Sahelin dhe vreshtat e bronzta, zbriste tatëpjetë në drejtim të bregdetit. Por, nuk u ndala t'i hedh qoftë edhe një vështrim. Doja ta shihja sërish Çenuan, atë masiv të gjerë e të ngurtë malor, që përbëhet nga një bllok i vetëm guri, i cili kufizohet nga perëndimi me gjirin e Tipasas, përpara se të kridhet drejt vetë detit. Nga një largësi e caktuar, mund të shihet, shumë kohë para se të arrish në vend, një mjegull e lehtë dhe e kaltër që mund ta marrësh gabimisht për qiellin. Por ajo sa vjen e bëhet më e dendur tek vjen gjithnjë e më pranë saj, derisa merr ngjyrën e ujit përreth, një vale të stërmadhe dhe të palëvizshme, kërcimi përpjetë i së cilës ka një pamje mahnitës, por që është ngurtësuar në mënyrë brutale mbi detin që është qetësuar krejt papritur. Akoma më pranë, thuajse në hyrje të Tipasas ndodhet fasada e saj e zymtë, në ngjyrë kafe dhe jeshile, këtu ndodhet zoti i vjetër moçalor që asgjë nuk e tund nga vendi, një strehë dhe liman për bijtë e tij, një nga të cilët jam edhe unë.

Ndërkohë që po e ndiqja me sy, në fund kalova përmes telave me gjemba dhe u gjenda mes rrënojave. Dhe nën dritën e agimit të madhërishëm të dhjetorit, siç ndodh veç një apo dy herë në jetë,

të cilat që nga ai çast e tutje mund të konsiderohen si plotësisht të privileguara, zbulova pikërisht atë gjë të cilën kisha ardhur ta kërkojë, çka, pavarësisht nga epoka dhe bota në të cilën jetoja, më ofronte mua, me të vërtetë vetëm mua, atë natyrë të braktisur. Që nga sheshi i qytetit të vjetër, i mbuluar me ullishta, mund të shihej fshati që ndodhej atje tej. Asnjë shenje jete nuk vinte prej tij; fjolla tymi ngriheshin në ajrin e kthjellët. Në mënyrë të ngjashme, deti ishte i heshtur sikur të ishte mbytur nga rrebeshi i pandërprerë i dritës së ftohtë e marramendëse. Që nga Çenua, një kakarisje e largët e një gjeli kremtonte e vetme lavdinë e brishtë të ditës. Në drejtim të rrënojës, me aq sa kap syri, nuk shihej asgjë veç gurëve me gropëza dhe krimbave të drurit, pemëve dhe kolonave të përkryera në tejdukshmërinë e ajrit të pastër si kristal. Dukej sikur mëngjesi po e merrte veten dhe dielli ndali për një çast të pallogaritshëm. Nën këtë dritë dhe me kësaj heshtjeje, vite zemërimi dhe errësire zbeheshin ngadalë. Ia vura veshin një tingulli thuajse të harruar brenda vetes sime, sikur zemra të më kishte pushuar së rrahuri që prej një kohe të gjatë dhe tashmë po niste të rrihte sërish. Dhe i vetëdijshtëm tashmë, njoha një nga një tingujt e

paperceptueshëm nga të cilët përbëhej heshtja: basi i përfytyruar i zogjve, psherëtimat e dobëta dhe të shkurtra të detit në rrëzë të shkëmbinjve, dridhjen e pemëve, vërshtëllimën e shkujdesur të kolonave, shushurimën e bimëve, të krimbave të drurit dhe të hardhucat vjedharake. I dëgjoja ato; dëgjoja edhe zhurmën e përrenjve që po gjallëroheshin bashkë me mua. Më dukej sikur më në fund kisha arritur në liman, të paktën kështu m'u duk për një çast, dhe prej këtij e tutje ai çast do të zgjaste pambarimisht. Por shpejt pas kësaj dielli u ngrit disa hostenë mbi qiell. Një laraskë shënoi fillimin dhe menjëherë pas saj, në të gjitha drejtimet, shpërthyen këngët e zogjve me energji, ngazëllim, stonim të gëzueshëm dhe dalldi të pakufishme. Dita nisi sërish udhën e saj. Asaj i duhej të më shoqëronte derisa të vinte mbrëmja.

Në mesditë, në shpatet gjysmë ranore të mbuluara me heliotrope, si një shkumë e lënë pas nga valët e furishme të ditëve të fundit teksa largoheshin, e ndoqa detin, i cili ishte thujse pa dallgë, me një lëvizje të rraskapitur, dhe shuafta dy etje që nuk mund të shpërfillen për një kohë të gjatë pa u shteruar - dua të them ndjenjën e dashurisë dhe të admirimit. Sepse të mos jesh i

dashuruar është veç një fat i keq, një fat i mbrapshtë që të ndjek kur nuk ndjen dashuri. Sot, të gjithë ne po shteremi nga ky fat i mbrapshtë. Sepse dhuna dhe urrejtja e kanë shteruar vetë zemrën; lufta e gjatë për drejtësi e shteron dashurinë që sidoqoftë e lindi atë. Në zhurmën dhe poteren që jetojmë dashuria është e pamundur dhe drejtësia nuk mjafton. Kjo është arsyeja përse Evropa e urren dritën e diellit dhe është në gjendje veç të nxisë padrejtësinë kundër drejtësisë. Por, për të mos e lënë drejtësinë të fishket, njësoj si një frut portokalli që është i bukur por që nuk përmban asgjë veç një tuli të thatë e të hidhur, zbulova edhe një herë në Tipasa se dikush duhet të mbajë të paprekur në vetvete një freski, një burim të freskët gëzimi, të dashurojë ditën kur i shpëton zgjedhës së padrejtësisë dhe t'i kthehet luftës me anë se cilës e ka fituar këtë dritë. Në këtë vend unë gjeta sërish bukurinë e vjetër, një qiell të ri dhe vlerësova fatin tim, duke e kuptuar më në fund se edhe në vitet më të këqija të çmendurisë sonë, kujtimi i atij qielli nuk ishte larguar për asnjë çast nga mendja ime. Kjo më kishte mbajtur deri në fund me shpresë dhe më kishte ruajtur nga dëshpërimi. E kisha ditur gjithnjë se rrënojat e Tipasas ishin më të reja se

ndërtimet apo shkatërrimet tona të reja. Atje bota nis sërish nga e para çdo ditë, nën një dritë akoma dhe më të të rinuar. O dritë! Kjo është thirrja e të gjithë personazheve të dramave të lashtësisë që vihen ballë për ballë me fatin e tyre. Ky ngushëllim i fundit ishte edhe yni tashmë, dhe unë e dija këtë gjë. Në mes të dimrit, zbulova më në fund se brenda meje gjendej një verë e pakthyeshme.

Jam larguar sërish nga Tipasa. Jam kthyer në Evropë dhe tek luftërat e saj. Por kujtimi i asaj dite ende më frymëzon dhe më ndihmon të mirëpres njësoj si atë që më gëzon ashtu dhe atë që më dëshpëron. Në kohën e vështirë që po jetojmë, çfarë gjëje tjetër mund të dëshirojmë veçse të mos përjashtojmë asgjë dhe të të mësojmë se si të gërshetojmë me anë të fillit të bardhë dhe atij të zi një kordon të vetëm të shtrirë deri në pikën e ndërprerjes? Në çdo gjë që kam bërë apo kam thënë deri më tani, duket se i pranoj këto dy forca, madje edhe kur ato punojnë për qëllime të kundërta. Nuk kam qenë në gjendje të mohoj dritën në të cilën kam lindur, por sidoqoftë nuk kam dashur të hedh poshtë skllavëritë e kësaj kohe. Do të ishte shumë e lehtë të bëje në këtë rast një krahasim mes emrit

të ëmbël të Tipasas dhe emrave të tjerë më të kumbueshëm, veç më mizorë. Për njerëzit e kohës sonë ka një mënyrë të brendshme, të cilën e njoh mirë ngaqë e kam provuar atë në të dyja drejtimet, të cilat të çojnë nga majat kodrinore shpirtërore deri tek kryeqytetet e krimit. Dhe, padysim, dikush mundet gjithnjë të bjerë të pushojë, ta zërë gjumi në këto maja kodrinore ose të nisë rrugën e krimit. Por, nëse dikush heq dorë nga një pjesë e asaj çka përfaqëson, atëherë i duhet të heqë dorë nga qenia e tij, duhet të heqë dorë nga jeta ose nga dashuria, ndryshe sesa me anë të ndërmjetësisë. Në këtë mënyrë shpaloset një dëshirë për të jetuar pa hedhur poshtë asgjë nga jeta, gjë që është virtyti që unë e nderoj më shumë në këtë botë. Të paktën kohë pas kohe, është e vërtetë që do të më kishte pëlqyer ta vija në praktikë këtë virtyt. Meqenëse pak epoka kërkojnë si epoka jonë që duhet të tregohet e paanshme si ndaj më të mirës ashtu edhe ndaj më së keqes, dëshiroj me të vërtetë të mos i shmangem asgjëje dhe ruaj besnikërisht një kujtesë të dyfishtë. Po, ekziston e bukura, por ekzistojnë edhe të poshtëruarit. Cilatdo qofshin vështirësitë e kësaj ndërmarrjeje, nuk do të më pëlqente asnjëherë të tregohesha i pabesë ndaj njërës apo ndaj tjetrës.

Por kjo gjë më kujton ende një kod moral ndërkohë që ne jetojmë për diçka që shkon përtej parimeve morale. Ah, sikur veç të mund t'i jepnim kësaj gjëje një emër, çfarë harrese! Mbi kodrën e Santa Salzës, në lindje të Tipasas, mbrëmja është e mbushur me gjallëri. Të them të vërtetën, ka ende dritë, por në këtë dritë ka një venitje të padukshme që lajmëron fundin e ditës. Një erë nis të fryjë, e re porsi nata, dhe papritur deti pa dallgë zgjedh një drejtim dhe rrjedh si një lumë i madh e i thatë nga njëri skaj i horizontit tek tjetri. Qielli errësohet. Më pas nis misteri, zotat e natës, tejkenaqësia. Por si mund të shpjegohem për këtë? Monedha e vogël që kam marrë me vete nga ky vend ka një sipërfaqe të dukshme, fytyrën e një gruaje të bukur, e cila më përsërit gjithçka kam mësuar në këtë kohë, si dhe një sipërfaqe të ngrënë, të cilën e ndiej poshtë gishtave të mi gjatë kthimit. Çfarë mund të jetë duke thënë kjo gojë e pabuzë, përveç asaj çka më është thënë nga një zë tjetër misterioz, brenda vetes sime, që bën të ditur çdo ditë të jetës gjithçka lidhur me paditurinë dhe lumturinë time.

Sekreti që po kërkoj gjendet i fshehur në një luginë plot me ullishta, nën barin dhe vjollcat e pandjenja, përreth një shtëpie të vjetër që bie erë

tym druri. Për më shumë se njëzet vjet u enda nëpër këtë luginë dhe në të tjera që ngjasonin me të, u bëja pyetje kopeve të dhive të pagojë, trokisja në dyer rrënojash të shkreta. Herë pas here, në çastin kur shfaqej ylli i parë në qiellin ende të shndritshëm, nën një rreze drite vezulluese, mendoja se e njihja. Me të vërtetë që e njihja. Ndoshta ende e njoh. Por, askush nuk do të mësojë asgjë nga ky sekret. Nuk dua të dyshoj aspak tek vetja dhe nuk mund të qëndroj aspak larg njerëzve të mi. Jetoj në familjen time, e cila mendon se sundon mbi qytetet e pasur dhe të urryer, të ndërtuar me gurë dhe mjegullnaja. Ditë e natë, ajo flet me zë të lartë dhe gjithçka përulet para saj, nga ana e saj, ajo nuk përulet para asgjëje: ajo e bën veshin të shurdhër ndaj të gjitha sekreteve. Fuqia që më mbart brenda saj më shqetëson gjithsesi dhe herë pas here britmat e saj më mërzhisin pa masë. Por çdo fatkeqësi e saj është njëkohësisht edhe imja, sepse jam i një gjaku me të. Duke u ndjerë edhe si i zënë ulok, bashkëfajtor apo poterexhi, a nuk kam bërë titur mes gurëve? Për rrjedhojë, mundohem të harroj, eci nëpër qytetet tona prej zjarri dhe hekuri, i buzëqesh me guxim natës, i përshëndes stuhitë, do t'u qëndroj besnik. Në të vërtetë, kam harruar:

që këtej e tutje jam treguar i hedhur dhe i shurdhër.
Por ndoshta ndonjë ditë, kur të bëhemi gati të
vdesim nga rraskapitja dhe padituria, atëherë do
të jem në gjendje të mohoj varret tona të thjeshta dhe
të shkoj e të shtriqem jashtë në luginë, nën të njëjtën
dritë, dhe të mësoj për herë të fundit se çfarë di.

Pasqyra e lëndës

1. Vera në Algjer	5
2. Minotauri ose qëndrimi në Oran	27
3. Kthimi në Tipasa	69